

Az erdélyi udvarház gazdasági szerepe a XVII. század második felében

1.

Az udvarház.

A régi rendi társadalom birtokkezelésében az erdélyi udvarház (curia) mint gazdasági egység szerepelt. Századokon keresztül e nemesi udvarházakból-kúriákból történt a gazdasági irányítás. A birtokos nemesség, továbbá a jobbágyság élete ez udvarházak körül folyt le, és pedig a XVII. századdal bezárólag, még közelebbről a fejedelemség megszűnéséig (1690), a maga érintetlenségében. Az ezidőtől kezdődő bécsi kormányzás ugyanis, az erdélyi jellegzetességek rovására, a közéletbe és a magánéletbe sok újítást hozott be.

E változás a gazdasági életre is erősen kihatott. A tömeges rangemeléssel, a hivatali nemesség szaporodásával, a bécsi nagyúri élet utánzásával az egyszerűbb erdélyi életmód széles körben divatját múlta. A régi kúriákat sok helyütt átépítették, vagy gazdasági épületekké, tisztviselői lakásokká szállították le őket, és az udvarházak helyébe a kor ízlése szerint pompás barokk kastélyokat építettek. A kastélyhoz tartozott a nagy kiterjedésű, gondosan ápolt park, nyírott bokrokkal szegélyezett útjaival, különleges virágágyaival, benn a kastélyban tágas termekkel, bennük nyugati mintára készült bútorokkal.

A XVIII. század eszerint a régi, egyszerűbb erdélyi életet, beleértve az öltözködést és az új életrendet is, erősen átformálta. Az átalakító hatás főleg a főnemességnél jelentkezett, de a köznemességet, a városi polgárságot, sőt az egyszerűbb embereket sem hagyta érintetlenül. Az egykorú írók, mint CSEREI MIHÁLY, RETTEGI GYÖRGY, APOR PÉTER, a régi, a fejlődés természetes menetét követő erdélyi életmód feladását egyöntetűen panaszolják.¹

¹ Biró Vencel, Történeti rajzok. Kvár, 1940. 89–97.

Ez életmódváltozás sokba is került. A költségek fedezésére tehát új jövedelmi források voltak szükségesek. A kincstári (fiscus) birtokok már eddig is jórészt magánkézre jutottak. Ezekhez most a nagybirtokos nemesség, főleg erdőirtások révén, nagymértékben fokozta a saját kezelésében tartott, azaz majorkodási földek (allodiatura) számát. Emiatt meg a robot nagyobbodott, s vele a jobbágyság vállaira nagyobb súly nehezedett. A század végén a német rendszerű állami gazdálkodás bevezetése is fokozta a lakosság terhét. A felemelt adó is súlyosan érintette a jobbágyságot, úgyhogy a XVII. századbeli helyzetéhez képest sokkal rosszabb viszonyok közé került.

A XVII. század második fele tehát, amely időszakra jelen tanulmány kiterjed, az erdélyi gazdálkodást, az udvarház enemű beállítottságának keretében, még a maga eredetiségében tárja elénk annak előnyeivel és hátrányaival együtt. A tiszta képnyújtást megkönnyíti, hogy a jobbágysorsba süllyesztett székely harmadik rend megmozdulásán kívül, a századon át nem volt szervezett jobbágyfelkelés Erdélyben.

Az enemű vizsgálódást elősegíti, hogy a kérdés tanulmányozásához tekintélyes egykorú forrásanyag kínálkozik. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában ugyanis több birtokról jobbágyösszeírás, ú. n. urbarium található. Ez összeírások magukban foglalják a jobbágyság szolgáltatásait is. A megfigyelésre, többek között, Apor István kincstartó urbariuma különösen alkalmas. Neki ugyanis mint Erdély egyik leggazdagabb nagybirtokosának, Csíktól kezdve Udvarhely, Háromszék, Küküllő, Torda, Kolozs, Doboka, Belső Szolnok, Fejér és Szeben vármegyében voltak birtokai. Urbariumából is kitűnik, hogy a nagybirtokos egy-egy vidék helységeit, amelyekben t. i. neki földjei voltak, gazdasági vezetés tekintetében központi helyekhez csatolta. Ilyen helyeken a gazdálkodást a birtokos megbízottja: egy-egy udvarbíró gyakorolta. Az udvarbíró elnevezés már magában az udvarházra utal, amennyiben e gazdasági kerületekben mindenhol volt udvarház, vagy legalább is major.

Ily módon a nagybirtok könnyebb kezelés céljából mintegy középbirtokokra oszlott, amelyek szerves összefüggésben maradtak a nagybirtokos állandó lakóhelyével, udvarházával. Középbirtokos nemesség Erdélyszerte nagy számban élt, így a nagybirtok eme kisebb tagozódásai a középbirtok életére is fényt derítenek. Ez az állapot annál is inkább természetes, mivel a nemesi egyenjogúság alapján akkor még a nemesség között nagyobb eltérés nem volt. A nagybirtokos is nagyjában a nemesség átlagos

életét élte, aszerint gazdálkodott, építkezett és rendezkedett be. A birtokosok közötti nagyobb megkülönböztetés, amely később osztrák-német hatásra bekövetkezett, nem erdélyi talajból fakadt.

Az urbariumokhoz ingóság-összeírások (inventarium) is sorakoznak, hogy az udvarházak belső berendezését feltárják. Előfordul, hogy a jobbágyösszeírás és az udvarház-felszerelés ugyanegy kimutatásba kerül. A tárgyra vonatkozólag egyéb egykorú forrásokban is vannak adatok, úgyszólván az udvarház gazdasági egységének szemléltetése több oldalú megvilágításból kerül elő.

A szemlélő észreveszi, hogy az állami jószágok kezelése a magántulajdonok gazdálkodásához volt hasonló. Az egyes falvakban elszórt földeket ezekben is egy-egy középponti hely, rendszeresen vár fűzte össze. Az 1650-i rendelkezés² 14–15 ilyen fiscus-jószágot sorol fel. Ezekből azonban a fejedelemség végére, a szertelen elzálogosítás vagy eladományozás következtében, mindössze 6 maradt meg, a többi magánkezekbe került és jórészt ott is maradt.

A kincstári jószágoknak főkezelője maga a fejedelem volt, akinek családi nevelésen alapuló gazdasági hozzáértése többször feltűnő. Az erdélyi fejedelmek földesúri családokból léptek elő, gazdasági tevékenységüket tehát csak tovább folytatták. Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmek gazdasági hozzáértése általánosan ismert. Az udvarházi gazdálkodás szemléltetésére tehát a kincstári birtokokból is vehetők példák.

Az Erdélyben azóta megszűnt nagyobb birtokok időszerűvé teszik annak vizsgálatát is, hogy a XVII. században hogyan jelentkezett a kisbirtok, azaz a jobbágytelek. Mivel abban a korban még viszonylag kevés volt a majorkodási birtok, a birtokos inkább a jobbágyság szolgáltatásaira támaszkodott.

A birtokos és a jobbágyság viszonyának mérlegelésére két általános megállapítás kínálkozik. Igaz, hogy egyik sem jobbágyszájból jön, de mégis olyanoktól származik, akiket a néppel való együttérzésük bírt rá nyilatkozatuk megtételére. Az egyik az irodalomból is jól ismert író, SZÁNTÓ ISTVÁN jezsuita, aki 1581-ben, tehát a XVI. század végén, az erdélyi jobbágyság helyzetét a lengyelekével hasonlította össze. Elítélte lengyel nemzetiségű házfőnökét, hogy az túlságosan szigorúan bánik a kolozsmonostori rendi birtokokon élő jobbágyokkal. A római egyetemese főnökhöz intézett jelentésében magyarázta, hogy az erdélyi jobbágyokkal nem lehet úgy bánni, mint a lengyelekkel. Lengyel-

² EOE. XI, 105–12.

országban ugyanis azok, akik a nemesek hatalma alatt állnak, szinte olyanok, mint a rabszolgák. Igen kemény bánásmódban van részük, akárcsak a törökök rabszolgáinak. Erdélyben azonban egészen más a jobbágyok magatartása. Ezek azt akarják, hogy nem mint szolgákkal, hanem mint polgárokkal bánjanak velük.³

A másik észrevételező is neves ember, APOR PÉTER, a »Metamorphosis Transylvaniae« szerzője. E művében a fejedelemség korabeli nemesi társadalom életét állította szembe az ő korában alakított mágnásosztályéval. Előadása szerint az egyszerűbb életmódban, a XVIII. században elharapódzott gög helyett, szeretetben élt úr és paraszt.⁴ Nyilatkozatából, amelyet mint kortárs tett, legalább is a békésebb együttélés megállapítható. Következménye ez az egymásra utaltságnak, amelyet a század közepén a török, a század végén pedig a német megszállás idézett elő. Az udvarház és a jobbágyság így szorosabb kapcsolatba jutott.

Az udvarház általában úgy él a köztudatban mint békés, jó-módot mutató, tágas, többnyire földszintes ház, ablakaiban színes virágokkal, udvarán népes galambdúccal. A képzelet kiszínezte e lakot és azt mint a régi nemes birtokosság patriarchalis életfolyásának emlékét mutatta be. Az udvarházak idővel nagyon meggyérültek, átformálódtak, vagy romban hevernek, úgyhogy eredeti formájában csak itt-ott lehet egyet-egyét találni.

Az emlékek szerint az udvarházak közül aránylag kevés volt emeletes. Ezeket az egykorúak *kastély*nek hívták. A földszintes és az emeletes udvarházak is viszonylag kicsiny épületek, kevés lakoszobával. Hogy néhányat felsoroljunk: a XVII. századból megvan a kisbuni kastély, amelyet BETHLEN JÁNOS kancellár építtetett; a kendilónai Kendi-kastély; a mezőörményesi fejedelmi kastély az 1640-es évekből; a szárhegyi Lázár-kastély, amelyben Bethlen Gábor ifjú korában lakott. A fejedelmek idejéből való a fogarasi kastély is. De ez már nagyobb szabású, akárcsak az akkor már meglévő, de idővel átalakított görgényi, vécsi, bonchidai kastély.

Egyes udvarházak egykori leírásai nemcsak magát az épületet mutatják be, hanem annak környezetét, berendezését, alkotórészeit is. Így tehát az iparművészet és néprajz számára is anyagot szolgáltatnak. Jelentékeny tehát az irodalmi kincs, amely így kiaknázásra vár. Mutatóul álljon itt néhány rövid leírás:

A gerendi udvarház (Kassai István és Gerendi Márton volt a birtokosa) állapota 1647-ben: Deszkekajukja zszindellyel

³ Veress Endre, Font. Rer. Trans. I, 159.

⁴ Szádeczky Lajos, Apor Péter verses művei és levelei I, 60, 65.

fedett, lenn vascsapon, fenn pánton forgó. Retesze vasból való. Mellette a bejáró kisajtó alól szintén vascsapos, fenn pánton járó, kilinccsel ellátott. A kapun belül szalmával fedett sütőház áll, benne dagasztó asztalka, mellette egy vonó korcsolya. Az udvarház-épület szalmával fedett, tapaszos falú, előtte faragott deszkás tornác. Ebből vassarkú pántos, kilinccses fogantyúja bélelt parasztajtó nyílik a pitvarra. Benne két nyoszolya, faragott padszék, csebrek, fatálak, fakanalak. Az úr házában (= szobájában) két asztal, három karszék, két padszék, két nyoszolya látható, mindmegannyi paraszt kivitelben. A fal mellett három gyékény, paraszt szekrény, kályhás kemence.⁵

A porumbáki kincstári udvarház (1648-ban) kapuja előtt leveles szín, alatta fenyődeszka látszik. A kúriához leveles, fenyődeszkás kapu vezet, lenn fasarkon, felül vaspánton forog, a kapu felett zsindelyes tetőzet. Az új kőházak (szobák) előtt hosszú tornác. Ennek oldala, könyöklője fenyődeszkás. A házak alja mésszel megvont, felül fenyőgerendás gyalult deszkával pártázott. Az első házból parasztajtó nyílik kölönccel, fordítóval, kulccsal, ütközővel. A faajtó körül deszkával van megbélelve. A harmadik házba vas fogantyújú, kilinccsű, fordítójú, ütközőjű ajtó nyílik. Padlása fenyőgerendás. Két négy-négytáblás ablaka üvegből való, fakeresztében négy-négy szál vasvesszővel. A szobában mázas kemence, paraszt asztal, bélelt paraszt padszék, két paraszt karszék, paraszt nyoszolya. A negyedik ház ajtaja ugyanolyan, alja és padlása, valamint falai mésszel vannak bevonva. Ebben zöldmázas kályhás kemence, paraszt bútorok találhatóak.

Ugyanitt a Bethlen Gábor által épített faházak (szobák) előtt egy kis udvarló karfás tornác húzódik, deszkával bélelve. A tornácra öreg (nagy) deszkaszuszék (gabonatartó láda) áll, úgyszintén paraszt asztal. A tornácból tolózárral, kilinccsel, fordítóval, bevonóval, ütközővel, kulccsal ellátott ajtó nyílik. Az ajtó deszkával körülkerített. Az ajtó egy olyan szobába vezet, amelynek alsó része földdel töltött, padlása gerendás, gyalult deszkával megpadolt. Az ablakok négy-négy részből állók. A szobában paraszt kályhás kemence, asztal, padszék látható. E szobából ugyanolyan ajtó vezet az asszony házába. Ennek berendezése az előző szobáéhoz hasonló. A tornácból nyílik az úr háza, paraszt fogantú, ütközővel ellátott ajtóval, azonos berendezéssel. Ebből desz-

⁵ Inventatio ac simul connumeratio etiam omnium bonorum et rerum mobilium, sed et perceptio proventuum ex bonis Generosi Domini quondam Stephani Cassai, ac Martini Gerendi in inferioribus bonis existentibus anno 1647 [Orsz. lt. Km. 26. Urb.]

kával bélelt ajtó vezet az ebédlő házba. Négy üveglakka, négy-négy táblás. Benne zöldmázás kemence, paraszt asztal, padszék, pohárszék. Innét ajtó vezet az udvarló házba, benne zöld tüzelő kályhas kemence, paraszt-asztal, két pár bélelt padszék.⁶

Buzában (Szolnok-Doboka vm.) az udvarházon kívül a külső udvarban tölgyfa-kapu található, mellette kis ajtóval. Belső udvara tapaszos palánkkal kerített, az udvarban négy romlott bástyával. Az udvarházba két rendbeli fagrádics vezet. Van tornáca, több szobája. Az úr házában fiókos asztal, padszékek láthatók. Három ablaka parasztrámás, papírral bevont. A ház teteje zsin-delyes.⁷

A. szentbenedeki kastély emeletes épület, benne nagy palotával (= teremmel). Ez udvarház is bástyával díszített.⁸ Az uzdi-szentpéteri (Kolozs vm.) udvarház 1647-ben még a kincstári birtokok közé tartozott. Ekkor rozoga állapotban lévő udvarházába kétfelé nyíló deszkakapu vezetett. A derék udvarház előtt deszkatornác húzódott zöld ágakkal befutva. Ebből ajtó nyílt a pitvarra, innét az ebédlő palotába. Itt paraszt pohárszék, mázás kemence, asztal, három bélelt padszék állott. Balkéz felé az úr háza következett. Benne paraszt kemence, asztal, két bélelt padszék, ablaka papírral fedett. Innét ajtó nyílt az asszony házába. Ennek berendezéséhez tartozott két bélelt padszék is. A házak falai sövényesek, mésszel vakoltak. Az udvarház közepén kőkémény állott.⁹

E szentpéteri udvarház Apafi fejedelem idejében Teleki Mihály birtokába jutott. Az udvarháznak az ő idejéből, 1679-ből eredő leírása ez idő szerint az összes hasonló ismertetések közül a legszebb és legtanulságosabb. Ekkorra már két udvarház emelkedett a telken, az újabbat valószínűleg még Apafi fejedelem építtette. Erre mutat, hogy annak palotájában (= nagytermében) a gerendán, csüngő szarvasagancs gyertyatartókon a fejedelem-asszony címeres táblája, ékeskedett e felírással: Anna Bornemisza Dei gratia Transilvaniae Principissa, Siculorum Comissa. – Az udvarházakat körülvevő kerítést öt szegletes apró bástya tagolta. Ezekon kívül harangláb, más szóval órás tornyocska, díszítette a

⁶ Inventatio omnium bonorum et rerum mobilium pariter immobilium ad curiam Porumbaciensem Suae Illustrissimae Principalis Celsitudinis, Domini Nostri Gratosissimi pertinentium... [Uo.].

⁷ Inventarium rerum mobilium ad curiam Buzaiensem pertinentium in rationem Illustrissimi Domini Principis factum. Anno Domini 1644 die 19 Iulii [Uo.].

⁸ A szentbenedeki kastély felosztása (1699). [Erd. Nemz. Múz. It. Kornis cs. It.].

⁹ Inventatio omnium bonorum rerumque mobilium et immobilium ad curiam Sz. Peteriensem pertinentium [Orsz.lt. Km. 26. Urb.].

bejáró részt, zsindeyes tetején bádóg gombbal, pléh vitorlával. Az épületek, amelyek különböző célokat szolgáltak, négy rendben állottak. Az első rend házban volt egy-egy szoba a bujdosó kurucok részére és egyben más vendégek számára. A második rendbeli házak a már 1647-ben megvolt udvarháznak feleltek meg.

E házak (szobák) előtt végig könyöklős, karfájával együtt pártázatos deszkával borított tornác húzódott. A ház közepén és egyik végén fagrádics vezetett fel. A tornác alja téglás, mennyezete festett gerendás volt. A tornácból ajtó nyílt a pitvarba. Ebben kerekded, keresztlábás asztal, festett almárium állott. Az ebédlőpalota egyik ajtaja a pitvarból, a másik a tornácból nyílt. Ajtófélfái, szemöldökfái festett deszkával voltak borítva. Sövényes oldala kívül-belül tapaszos, meszes, a padlózat téglá, a mennyezet gerendája pártázatos, a padlás deszkából való. Négyféle nyíló ablakait ón foglalta össze. Hosszú asztala három darabból állott. Kilenc festett karszék, meg más festett, rámás, cifrán varrott bőrözéssel borított, töltött karszék vette körül. A falon vas és lécszegekkel ellátott katonafogasok függtek. A pohárszék erkélyének két oldalát, karfáját festett deszka borította. Ajtaja kétfelé nyílt. Alsó részében deszkapalc feküdt, rajta fatányérok, borhordó fazekak, mázos kancsó. Középső részében velencei kristály poharak, hosszú szárú kotyogós ivópoharak, a vendégséghez való fedeles fakupák sorakoztak. Az ebédlőpalotából festett, tolózáros ajtó vezetett az úr házába. Ennek sövényes oldala kívül-belül tapaszos volt. Alja téglából rakott. Deszkázott padlása különféle festékekkel cifrázott. Hatszegre metszett ablaka kívülről deszkatáblás volt. A belől szenelő kemencét zöld máz díszítette. A négyszegű festett, fiókos asztal olaszlábakon állott. A szobában egy ember számára való fehér nyoszolya volt, amelynek párnatartó feneke 13 szál kender hevederből készült. A szattyánbőrrel borított karszéket fehér cérnatűzések, ólmos szegek tették cifrává. Más székeket ezüst, arany, vagy zöld festék ékesített. E házban lévő erkély, más szóval író-házacskaiban két ember részére való fehér nyoszolyán kívül olaszlábás és veres posztóval borított, három fiókos hosszú íróasztal állott, rajta esztergályozott, tornyos festett öreg kalamáriszal, viaszos pennatartóval, fedelével együtt fából esztergályozott írás-porozáshoz való portartó, könyv tartására szolgáló festett tékácskával. Az asszony házában egyik ajtaja az úr házából, a másik a leányasszonyok házából, a harmadik a folyosóról nyílt. A szoba ajtófélfáját deszka borította. A padló téglából készült, a fala festett volt, a mennyezete gerendás. A szobában olaszlábás négyszegű asztal állott, két em-

bernek való veres nyoszolya, mellette bölcső alá való lábas deszkaszék. A leányasszonyok házában két emberre való fehér nyoszolya volt, a fogasokon kék, zöld, sárga bokályos vizeskorsók, fehér bokályos csuprok, üvegkancsók, poharak állottak nagy számban.

A leírásban szereplő harmadik rend házak az új udvarházat jelentették. Az épület tetejét zsindegy fedte, két végén bádoggal borított gombbal, bádoggal vitorlával, holddal, csillagokkal. Az alsó rész szobái: a gyermekek tanuló helye, a szabók háza, vendégszoba, fegyverház. A felső részt jórészt az úr palotája foglalta el. Ennek szélessége öt öl volt, hosszúsága tizennyolc és fél öl. E terem nagysága is arra vall, hogy ez új udvarházat Apafi fejedelem építtette és e nagy termet fogadásra használta fel. E palota alsó padlását a tapasztásra rakott téglával borította. Vendégséghez való keresztlábas asztal, karszékek szerepeltek a bútorok között.¹⁰

E XVII. századbeli udvarház-leírások szerint tehát maguk az épületek, belső berendezésükkel együtt, meglehetősen egyszerűek voltak. A családi lakást a szobák kis száma és a legszükségesebb berendezés jellemezte. Három-négy szoba a használatra elegendő volt. Többnyire csak az úr szobája, az asszonyé, a leányoké, a közös tartózkodásra és egyben a vendéglátáshoz szolgáló ebédlőterem-palota van a nagyobb udvarházakban is. A berendezési tárgyak a napi szükségletre korlátozódtak. Ezek is közönséges kivitelben készültek. A bútorok egyszerűségének jellemzésére a *paraszt* jelző gyakori.¹¹ A bútorok jól alkalmazkodtak a szobák jellegéhez, amelyek tapasztos, meszelt falaikkal, gerendás mennyezetükkel, téglapadlózatukkal nem annyira kényelmet adtak, mint szükségletet szolgáltak. Köznemesi egyszerűség nyilatkozott meg a rangosabbak életmódjában is, kifejezőül az akkoriban még meglehetősen megvolt egyformaságnak.

Az udvarházak egyszerűségét egykorú felszerelési jegyzékek (inventarium) is kifejezően szemléltetik. Etekintetben az Apor-, a Kornis- és a Teleki-család ilyenmű kimutatásai mintául szolgálhatnak.

APOR ISTVÁN holmijában a pléh-, bádoggal, vas-, ón-, réztárgyak mellett ezüst- és aranytárgyak is előfordulnak, mint fokozatos megvagyonosodásának és a bécsi hatásnak jelei. A nagytömegű

¹⁰ Inventarium universorum bonorum mobilium et immobilium circa curiam nobilitarem Ozd Sz. Peteriensem... pertinentium. Factum die 14. Sept. [16] 79 [Erd. Nemz. Múz. lt. Gr. Teleki László lt.].

¹¹ A *paraszt* jelző a XVII–XVIII. századi szóhasználatban, mint a népnyelvben ma is, festetlen, illetőleg díszítetlen fa, vagy agyagtárgyakra utal [A szerk.].

pléhtálak, tányérok, kanalak, poharak, továbbá vas kalamáris, ón hamuverő, óntálak és tányérok mellé ezüst poharak, kupák, csészék, gyertyatartók, evőeszközök, sótartók, kávéfőző, hamuverő, kalamáris, stb. lépnek elő. Az asztalra való börtakaró, sebesi és brassai pokróc szerepelnek a leltárban.¹²

TELEKI MIHÁLY szentpéteri udvarházában fából esztergályozott tornyos öreg kalamáris ugyanígy készült portartóval, fenyőtölgyfa fürdőkád, szalma-, lófark szobalegyező az egyszerűség kifejezői. KORNIS GÁSPÁRNÉ CSÁKY MÁRIA értéktárgyai között viszont igen becses darabok tűnnek elő.¹³ Ez értékek már nem a falusi udvarházi élet átlagos egyszerűségére utalnak, hanem az értékeket gyűjtő nagybirtokos gazdagabb felszerelését tüntetik fel. APOR ISTVÁN kolozsvári házában helyezte el féltettebb kincseit. KORNISNÉ Besztercén feltűnően értékes ékszereit, APOR inkább díszruháit, drága fegyvereit, ezüst eszközeit, könyveit helyezte biztonságba. Az ilyenmű értéktárgyak nemzedékeknek szóltak és bankok hiányában értékbefektetésnek bizonyultak. Az alkalmi nagy pompakifejtések azonban távol állottak az udvarházakban uralkodó egyszerűségtől és munkás élettől. Ez az egyszerűség már magában véve munkára való berendezettséget sejtet. A benne folyó napi élet megfigyeléséből ez be is bizonyosodik.

Az udvarház körül ugyanis gazdasági épületek sorakoztak fel. Volt gazdasági udvar az állatállománnyal, majd a kertek, szántóföldek következtek. Az udvarházat a hozzátartozó épületekkel együtt kerítés vette körül. A bükkösi Kemény-udvarházról közölt kép a helyzetet jól magyarázza. A kép baloldalán magában áll a földszintes udvarház, tőle jobbra és balra tisztviselő lakások következnek a háztartáshoz tartozó épületekkel, szemben meg a magtár látható. Az egészet kerítés veszi körül, amelyen át – éppen szemben – galambdúcos kapu vezet az udvarra. Távolabb az istállók látszanak. Teleki szentpéteri udvarháza a kisebb udvarházaktól annyiban különbözött, hogy több épület-csoportból és két külön udvarházból állott.

Az udvarházi gazdálkodás egyik vonását az önellátásra való törekvésben ismerjük fel. E szándék nyilatkozott meg az élelmi-

¹² Apor István Kolozsvárt lévő egyetmásinak regesrtuma [Erd. Nemz. Múz. Bánffy cs. lt. II. Rokonságok].

¹³ Néhai Csáki Mária asszony Kornis Gáspárné asszony ezüst és egyéb clenodiuminak inventariumja, pecsételve, subscribálva 1688 die 31 Julii. No. 26. [Erd. Nemz. Múz. lt. Gr. Kornis lt.)J. Kornis Gáspár és Csáki Mária asszony árvái Besztercén lévő letett portékái registruma 1688 [Uo.]

szerek nagyobbtömegű előállításában, jobbágy-iparosok alkalmazásában és megfelelő bevétel biztosításában. A szentpéteri udvarház tekintélyes földbirtokot és sok jobbágyot fogott össze, ennél fogva benne az élelmiszer előállítás és az iparosok alkalmazása is nagyobb méretű. Külön lisztes-, sütő-, ecetes-, gabonás-házzról olvasunk; itt a sernek, ordának, sajtnak, vajnak, túrónak, aszaltszilvának nagyban való előállításával találkozunk. Külön házuk (szobájuk) volt a szabóknak, csizmadiáknak, kádároknak. Asztalos, szíjgyártó is dolgozott az udvarházban. APOR ISTVÁN különböző gazdaságainak udvarházaiban lépten-nyomon iparos-jobbágy nevével találkozunk. 1696-ban készült urbariumában kőműves, asztalos, kerékcsináló, csizmadia, szakács, téglavető, molnár,¹⁴ két évvel utóbb készült újabb jobbágyösszeírásában¹⁵ tarisznyakészítő, molnár, kádár, csizmadia, szűcs, faragó-ember, stb. szerepel. Ugyanez a helyzet a gyalui váruradalom falvaiban is.¹⁶ Ez az eredetileg kincstári birtok, a Bánffy-család kezelésébe került; 1666-tól ez állíttatja ki az urbariumokat. Ez időtől ilyen iparosok neveivel találkozunk: mészégető, kötélverő, fazekas, takács, szakács, szűcs, kádár, kerekes, faragó, lakatos, ács, varga és csizmadia. Ide számítható a madarász, méhész, kertész, stb. is. Az ilyen iparhoz is értő jobbágy megbecsülésére utal APOR újabb urbariumában a málomi tehenes nevével tett bejegyzés: „nem mindennapi szolgál, mesterember”.

A legszükségesebb iparcikkek házi előállítása mindenesetre lényegesebben kevesebbe került, mint a városokban, vásárokon

¹⁴ Apor István urbariumának címét itt teljes egészében közlöm: *Urbarium sive connumeratio universorum bonorum, possessionum videlicet ac portionum possessionariarum Illustrissimi Domini Comitis D. D. Stephani Apor de Altorja Sacrae Cassareae Regiaeque Maiestatis Inclyti Gubernii Transilvanici Consiliary Intimi, Thesaurary, regni universarum arendarum Arendatoris, sedium Siculicalium Csik, Gyergyó et Kászon Capitanei, ac Regio Judicis, Comitatus Thordensis Comitis utique Supremi; nec non Illustrissimae Dominae Comitissae, Dominae Susannae Farkas dilectissimae ejusdem Conthoralis, in infra specificandis comitatibus Transilvanicis et sedibus Transilvanicis et sedibus Siculicalibus habitorum, tentorum ac possessorum: cum omnibus eorundem facultatibus, ritibus ac appertinentiis quibuslibet, quovis nominis vocabulo vocitatis, ad eosdem de iure et antiquo spectantibus, ac pertinere debentibus, anno hoc praesenti millesimo sexcentesimo nonagesimo sexto, diebus vero et mensibus infra annotatis descriptum et connumeratum [Erd. Nemz. Múz. lt. Bánffy II. Rokonságok].*

¹⁵ *Nova connumeratio universorum bonorum Illustrissimi Domini Comitis Domini Stephani Apor de Altorja [Uo.].*

¹⁶ Jakó Zsigmond, *A gyalui vártartománv urbáriumi.* Kvár, 1944. 144–234.

vett holmi. Bő adatok mutatják azonban, hogy főleg ruhaneműekben mennyire a városokra szorult a falu.

Az udvarházban előállított áruk között értékben a bőr vezetett. Erre a lábbelik, lószerszámok, hintó felszerelések, ládák, táskák, terítők, ruhák, stb. készítéséhez állandóan szükség volt. Számontartották tehát a sokadalmakat-vásárokat, ahol az eladás-kor nagyobb árat remélhettek. A nagybányai sokadalom nem messze van – írta VEÉR JUDIT az urának, TELEKI MIHÁLYNAK. – Ha a túrót, tehénbőröket oda ki nem viszik, abból kár származik. Sokadalom nélkül csak elvesztegetik az árut, viszont ott jó pénzen eladják, 60–70 tehénbőr eladásra készen áll. Jó lenne, ha a túrót, bőrt, ami ott el nem kél, Szatmárra vinnék a vásárra.¹⁷

VEÉR JUDITnak gondoskodása példa a kor asszonyainak gazdasági hozzáértésére. Az udvarházakban felnőtt leányok megszerették a földet, az állatot, a házimunkát és asszonykorukban is szívesen gazdálkodtak. Nemcsak az udvarházakban, hanem az egész gazdaságban. Főleg olyankor, ha uruk távolléte ezt tőlük megkívánta. E nemesasszonyok közül számosan nagy névre tettek szert gazdasági tevékenységükkel. Elég csak Veér Juditnak, Apor Istvánné Farkas Zsuzsánnának, Apor Péterné Kálnoky Borbálának nevét megemlítenünk.¹⁸ Nagyobbarányú gazdasági tevékenységükre a hozzáértést a háziteendőkben való jártasságukból merítették. A család körében felnevelkedett leányok napi elfoglaltságához a házimunka természetesen hozzá tartozott. A konyhamunkához, szövéshez, varráshoz mindegyik értett, enémű teendőiket asszonykorukban csak tovább folytatták. Jellemző például hivatkozhatunk ugyancsak VEÉR JUDITra. Nincs mivel fonjanak, – írta urának. Már pedig „ilyen jó fonó asszonyoknak, mint mi, kár heverni.” Fogarásból két hétre való lent küldöttek, – tudatta máskor. Ő 16 mértéket vett ki belőle, mivel cselédjeinek nem lesz mit fonniok. Ami kender volt ugyanis, azt a jobbágyokra adták ki. Len nélkül így az a helyzete, hogy teljességgel más dolgot nézi, maga meg semmi nélkül marad.¹⁹

Szavai jellemzők a század nemesi asszonyainak a női személyzettel való közös munkájára, ami a munka értékét megfelelő magaslatra emelte. Ez asszonyok nagyban különböztek a következő század főnemes „dámá”-itól, akik közül sok már nagyúri, azaz a házimunkát nem ismerő életet élt.

¹⁷ Gergely Sámuel, Teleki Mihály levelezése. V, 444, 451.

¹⁸ Biró Vencel, i. m. 55–63.

¹⁹ Teleki Mihály levelezése. III, 522, IV, 4–5.

Urának kívánságára VEÉR JUDIT, hogy Thököly István részére ajándékol varrasson keszkenőt, válaszképpen adta, hogy nincs kivel megvarratnia. Maga ugyan meg tudná varrni, de nem tudja, mikorra lesz kész. Ha lehet, azonban megvarrja, de patyolat, vagy gyenge gyolcs kellene hozzá. Utóbb meg cinodof anyagot emlegetett, mivel a patyolat nem elég megtisztelő. Az ilyen nemesasszonyok gazdálkodására volt alkalmazható Teleki Mihály anyjának, Teleki Jánosné Bornemisza Annának mondása: „...teli kamarának eszes asszonya, üres kamarának pedig bolond asszonya.”²⁰

A nő szorgalmát dicsérte a baromfiban népes gazdasági udvar is, amint az az udvarházakban megvolt. Hasonlóképpen az élelmiszereket tartalmazó pincék, a padlás, itt-ott a jégverem. Kisebb udvarháznál az épülethez közel sorakoztak fel a ló-, esetleg ököristállók, a juh-aklok. A lovak fajármokra helyezett hosszú vályúk előtt állottak. A paripák és ugyanúgy az igás állatok. A lovak istállója többnyire közelebb jutott az udvarházhoz; rájuk ugyanis a közlekedés meggyorsítása végett inkább szükség volt.

Rendszerint az épületek közelében épült a kút és a hangulatkeltő galambdúc. A szentpéteri kút kerek volt, vedre meg vasabroncos. A porumbáki kőből rakott kút kerek volt, vederrel, vaslánccal, vályúval. Viszont a szentpéteri a fenekétől a felső kávájáig boronával volt felróva. A szentpéteri udvarházban egymástól távolabb két galambdúc is állott. Az egyik földbe ásott két lábfán. Zsindelyes galambtakó helye hat emeletre terjedt. A másik galambdúc alja tyúkólul szolgált, két oldalát 36 szál fenyő borította. Felső része a galambokat fogadta be. Olyan módon oszlott két részre, hogy ott ember is eljárhatott. Az időben szép galambsereg népesítette be. Az udvarról nem hiányoztak a fák (kőris, alma) sem, hús helyet adva és kellemes látványt nyújtva a ház lakóinak.

Az udvarház jellegzetességéhez tartoztak a kertek, amelyek a felsorolt épületrészek után következtek. Az ilyen kert vagy a termelt gabona elhelyezésére és a gabonaszem kiverésére szolgált, vagy pedig különböző veteményeket termelt. A kert a vetemények faja szerint kapta a nevét. Átlag ilyen sorrendet követtek: csűrkert, veteményes-, gyümölcsös-kert. Ezekhez esetlegesen virágos-, füveskert járult, vagy olyan kert, amely nevét az évi terménytől kapta (pl. dinnyés-, káposztáskert, stb.).

²⁰ I. h. IV, 6–7, I, 391.

A csűrkert a csűr körül elterülő szabad teret jelentette. Kert jellegét a fák adták meg, amelyek az épületet, vagy annak kertjét körülvették. APOR ISTVÁN birtokain például csűrös-, veteményes-, gyümölcsös-, füveskert volt Alsótorján, Ózfalván, Csík-szentgyörgyön; csűrös- és veteményeskert Nyujtódon, Lázárfalván; csűrös-, veteményes-, füveskert Somlyón; csűrös-, veteményes-, gyümölcsöskert Vicén, Kóródszentmártonban, Böögözön.

Uzdiszentpéteren, a hely adottságához mérten és a jobb mód miatt, az elrendezésben több nagyvonalúság nyilatkozott meg. Így az udvarház mellett, ennek kerítésén belül a kisebb veteményes-, lugasos-, gyümölcsös-, virágoskertet is meghagyták az élelmiszereket tartalmazó épületekkel együtt. E kert a terjedelmesebb kertek nagyobb távolsága miatt inkább díszül, üdülőhelyül szolgálhatott, mintsem számottevő termőhelyet jelentett. Erre vall, hogy a kertben szépen megépített két filagóriát is láttunk. Az egyik filagória tornyos volt, lábakon állott, feljáró fa-grádicsok tagolták. Folyosója karfás volt, alja deszkás, mennyezete zöld festékes deszkával párkányozott. Deszkából készült szobájában kerekded asztal, székek, nyoszolya állottak, zsindeyes tetején torony emelkedett, rajta bádoggal vitorla. A másik emeletes filagória távolabb állott. Alapja nyolcszegű volt, téglapadlóval, deszkával borított gerendás mennyezettel volt ellátva. A kerti boros, vajas és sajtos pincék az élelmiszerek nagyobb bőségére utalnak. A kert terményei: lugasos szőlő, kerti eper, retek, petrezselyem, murok, kömény, puszpáng, levendula, spikinárd (nardus Indica) virágok, bővebben konyha-élés.

A tulajdonképpeni gazdasági udvar és a hasznot hozó kertek az udvarház kerítésén kívül estek. A sorrend szerint következtek: a sövényrel kerített, favesszős ajtós tyukásház, a náddal és szalmával fedett pulykaólak, a sövényből készült és szalmával fedett lúd-ól, a marha akol, a boronából rótt disznó-ól, pajta borjúk és szamarak részére, a, fejős tehének akla, az ökoristálló, ménes akol, a kecske és juh aklok, disznóhízlaló. A termékek: sajt, túró, orda, tekintélyes mennyiségben.

A kertek közül első a csűrkert, benne két csűr. Mindkettő szalmával fedett, tapaszos, egyszerű épület volt. Bennük gabonartartó ládak-szuszék, vetésre tartogatott búza, továbbá kalandgyáiban vagy kévében álló, csépelet vagy ázott len vagy kender.

E kertben volt még két gabonás-, más néven élésház deszka szuszékokkal, különböző gabonafélékkel (búza, rozs, árpa, borsó, köles), továbbá főzeléktartó hordókkal, a sasfák között rakott rekeszekkel, sokféle gazdasági eszközzel. A közelben állott a fe-

nyőfából készült, zsindeyes, belül tapaszos serfőző ház, a szükséges felszereléssel és anyagokkal.

A termő kertek közül legközelebbi a méhes vagy veteményeskert volt, négyszögletes sövény kerítésének minden oldalán szalmával fedett sövénykapuval. A kert 12 táblára oszlott. Egyrésze gyümölcsös, másrésze zöldséges volt. Szalmával fedett ereszt vagy szín alatt 60 kosár méh zsibongott. Sövényvel kerített, répával és retekkel bevetett kert után másik veteményeskert következett. 23 táblájában zöldségféléken kívül gyümölcsfák is tenyésztek: egres (köszméte), barack, meggy. A kertben a sajtó-színben szükséges eszközök tűntek elő: olaj- és ecetsajtó, kása-, alma-, lenmagtörő. Itt-ott szétszórta a káposztás-, dinnyés-, oltványoskert tartozott még az udvarházhoz.

E kertek tehát az akkori jellegzetes formában és szerepben mutatkoztak. Rendes alakjuk a négyszögletes, az egyes táblák is ugyanilyen formát kaptak. A gyümölcsös, veteményes elnevezés nem akadályozta meg, hogy bennük virágok is ne tenyészzenek. Egy-egy kert, a kert-jelleget feladva, már inkább a szántóföldek közé volt sorozható, így a káposztás, dinnyés. A virágok természetét a meglehetősen elterjedt és hasznosított méhtenyésztés is előmozdította. A méz és a viasz erdélyi belföldi és kiviteli kereskedésének állandóan keresett anyagául szolgált. A termények sorát két évre szólóan nagy mennyiségben ki nem csépelet gabonafélék (búza, rozs, árpa, zab, bab, köles) zárták le.

Más udvarházakat is szép kertek tettek hasznosakká. Így Szentbenedeken a csürkertén kívül szénatartó-kertet, vad-kertet, káposztás- és veteményeskertet találunk. A porumbáki kert belső elrendezése miatt érdemel figyelmet. Benne szőlő, körte, alma, szilva termett. A virágok közül ott díszlett a szekfű, a méheskertben meggy- és rózsafákon kívül 43 tele méhkosár volt található. A lugas-kertben a szőlő karókra futtatva termett.

A kertek eszerint a konyhára szükséges zöldségfélék és az állattartásra szolgáló termények előállítására szolgáltak. Még a gyümölcsfák virágai és a kerti virágok is, valamint a különböző fűvek, részben a méhtenyésztés, részben az illatszerek és gyógyítószer előállítása miatt gazdasági értéket jelentettek. Ezek készítése az udvarházakban általános volt. Illatszerek nagyobb bőségben a szentpéteri udvarház leírásából tűnnek elő. A legkülönbözőbb virágokból készültek. Felsorolásuk értékét növeli, hogy készítésük módját is látjuk. Eszerint a virágleveleket baracklében, tejben, borban, stb. érlelték, az előállított illatszert egyszer-kétszer-háromszor elvonták, majd az üveget újból fel-

töltötték. Az első keverésből előállított illatszer lett a legfinomabb, egyben legértékesebb.

Az ilyen illatszerek közül legelterjedtebb volt a rózsavíz, amellyel evés előtt kezüket bedörzsölték. Ide tartoztak az olajok, amelyeket a haj illatosítására és zsírosítására (mandula, menta, viola, szekfű, liliom, szerecsen-olaj), továbbá szépítőszerek (narancs-, citromháj-, rozmarin-, rózsaszíromolaj) használtak.²¹ Az illatszerek készítésével természetesen a nők foglalkoztak. Ennek jeléül például az érlelő üvegek és az érő illatszerek helye Szentpéteren a leányok szobájával összefüggésben állott.

Major (bal oldalon) a hozzátartozó szántófölddel, kerttel és malommal a XVII. században
Részlet Houfnaglius György Nagyváradról készített rézmetszetéből

Az előállított szerek egyrésze orvosságul szolgált, amelyek készítésében szintén a nőknek jutott a főszerep. Az inventariu-mokban megtaláljuk a „patika ládát”, amely a legszükségesebb orvosszereket tartalmazta. E régi asszonyok a családtagokon kívül a cselédeiken is segítettek, általában mindenkin, aki hozzájuk fordult. Az orvoshiány ugyanis nagy volt. A városok fejletlensége, a közlekedés hiánya, az utak rosszasága miatt elszigetelten állott a falu. Az itteni szegénységnek a nők voltak az első orvosai. Tudományukat azoktól az orvosoktól lesték el, akik a városokból hozzájuk kijártak, vagy akiket a városokban ők kerestek fel. Másrészt anyáról leányra szállt az orvosi ismeret.²²

A tárgyalt kor asszonyai közül kettőnek, BORNEMISZA ANNA fejedelemasszonynak és VEÉR JUDITnak enémű ismereteire az orvostudomány is felfigyelt. Az előbbinek patika-ládájában sok-

²¹⁻² Pataki Jenő, Patikaláda. Orvosi Szemle 1933. 121.

féle orvosság volt található. Saját magának és gyermekeinek sok betegeskedése szükségessé tette, hogy orvosi ismereteket szerezzen. VEÉR JUDIT is fordult hozzá rózsavízért. Írásából az tűnik ki, hogy a rózsavizet a forróság ellen itták is, amennyiben éppen e célból kérte azt.²³

VEÉR JUDIT maga is sokat volt beteg, kisgyermekeinek és az urának gyógyítása is állandó gondját képezte. Aggodalmaira és eljárására sok adat világít rá. Patika-ládájában és azonkívül is, nagy tömegben állottak a gyógyító füvek. Nem véletlen tehát, hogy PÁPAI PÁRIZ FERENC 1687-ben megjelent orvosi művének első kiadását éppen Veér Juditnak és Teleki Mihálynak ajánlotta. Az udvarházak felszerelésében ott találjuk az érvágót, krisztélyozót, fürdőkádat, stb.

Rendszerint a kertekkel volt kapcsolatos az udvarház gazdasági egységének két jellemzője: a haltartó és a malom. Többnyire közel estek egymáshoz, ha a víz arra alkalmasnak kínálkozott. Az udvarházak leírásaiban egyike vagy másika, gyakrabban mindkettő szerepel.

A haltartó, másutt pedig a kisebb-nagyobb halastó, a tervszerű haltenyésztésre nyújtott módot, nemcsak a házi szükséglet, hanem eladás céljából is. VEÉR JUDITnál olvassuk, hogy a rendelt ötvös-művek kiváltására csak halból teremthet pénzt.²⁴ A haltartó tiszta vizében a hal elvesztette mocsárszagát, kellő gondozással meg is hizott és emellett a fogyasztásra állandóan készen állott. Hogy a hal mennyire kedves étel volt, bizonyítja az, hogy állandóan szerepelt az ajándék-tárgyak és meglepetések között. A távollévő házastársak, családtagok, jó ismerősök szívesen kedveskedtek vele egymásnak. Amennyiben a haltartó többször a kertek között húzódott meg, ott egyben kedves látványosságot is nyújtott.

A szentpéteri haltartó 1647-ben az udvarház közelében szép forráskút mellett készült. Sövényvel volt kerítve és a forrásból csatornán folyt bele a víz. Ugyanitt 1679-ben már 3 tóban tenyésztettek halat. A tavak közül a középső és halban gazdag tavacska esett az udvarház mellé. E tavacska négy oldalát tölgyfa gerendából készült ráma keretezte. Egyik végénél tövis-sövényből kis haltartót rendeztek be könnyebb halfogás és etetés céljából. Porumbákon a filagória oszlopai az egyik négyszögletű, kőből rakott haltartóból emelkedtek ki. Az itteni haltartók desz-

²³ Teleki Mihály levelezése. V, 412–413.

²⁴ I. h. III. 401.

karekeszeiben más-más fajta halakat tartottak. Ha a helyzet úgy hozta magával, egyes helyeken a folyóból kerítettek el haltartót.

Szentpéteren az egyik halastón épült a lisztelő malom, Porumbákon meg a patakon. Ez utóbbi helyen kásátörő és fűrészmalom is volt. APOR ISTVÁN birtokain az udvarház jellegzetességeit (udvarház, kertek, malom, haltartók) a következő helyeken szemléljük: Vicén, Nagyalambfalván, Szentkirályon, Lázárfalván, Alsótorján. Lisztelőmalom helyei: Boncnyíres, Szentsimon, Csíkszentgyörgy, Lemhény, Nyújtód. Bögözön döröckölő-, kásátörő-malmot, Csíkszentgyörgyön és Szentsimonon fűrészmalmot is tartottak fenn. A malom nemcsak a ház szükségletét fedezte, hanem jövedelmet is hozott. A malmok alól vagy felül csapók, egy-, két- vagy háromkerekűek voltak.

2.

A külső gazdaság.

Az udvarház gazdasági egységének fogalmát a felhozott jegyek nem merítik ki. A csürkertbe behordott gabona, széna, továbbá az odagyújtott dézsma, messzebb térre viszi a vizsgáldás fonalát. Kivezeti az udvarházhoz tartozó szántóföldekre, rétekre, erdőkre, szőlőkre, továbbá a munkaerőre, amelyen az udvarház fenntartása elsősorban nyugodott. A birtokosnak, az udvarház lakóinak és az állatoknak eltartója a föld volt, amely terményeivel gazdájának szolgált.

Az udvarházhoz tartozó földmennyiség helyek szerint nagy eltéréseket mutatott. Mint említettük, nem korlátozódott a község határára, hanem magában foglalta mindazokat a földeket, amelyek az udvarházhoz, mint gazdasági középponthez tartozó községekben feküdtek. Mivel pedig gyakran előfordult, hogy egy-egy falu határa több birtokos között oszlott meg, ennek megfelelően egy-egy udvarházhoz tartozó földállomány legtöbbször meglehetősen messze vidékekről tevődött össze. Természetszerűleg adódott tehát, hogy a nagybirtok könnyebb kezelés céljából több középbirtokra tagozódott. A nehéz közlekedési viszonyok között nehezebben ment végbe a gabona összehordása, idővesztéssel járó és fáradtságos volt a munkások jövedele-menetele, a felügyelet is nagyobb nehézségekbe ütközött. Gépek hiányában minden munka az emberekre és az igás állatokra maradt.

APOR ISTVÁN 1696-ban készült urbariuma a nagybirtoknak ilyen középbirtokokra való szétosztását szépen szemlélteti. Az urbarium ugyan nem teljes, de benne 15 jószág (possessio) beosz-

tása megvan és a vizsgálódásra mintául szolgál. Kolozs, Doboka, Belső-Szolnok, Torda, Küküllő vármegyére, továbbá Csík (Felsőcsík és Alsócsík), Udvarhely, Kézdi székely székekre estek azok a földek, amelyek valamely középponthez tartoztak.

Ez az urbarium feltünteti a majorkodási földeket, a férfi jobbágyokat és állataikat. Olyan adatokat tehát, amelyekből az udvarházhoz való tartozás jelentőségére fény derül.

Megvilágosításul különböző helyekről, Kolozs és Doboka vármegyéből, meg a Székelyföldről veszünk egy-egy jellemző példát. A kolozsmegyei Gorbóhoz tartoztak: Gorbó, Forgácskút, Dank, Nagypetri. Majorsági szántóföldek, hét helyen, nagyobb számban Gorbón voltak. Az elvetett gabona 462 köbölre (1 köböl = 1'875 Hl) és 2 vékára (1 véka = 31'249 l.) rúgott, ami másfélszer annyi hold szántóföldnek felel meg. Dankon volt 2 föld, egyik 20, a másik 6 köböl vetőmag befogadására. E két szántó is 52 holdat tett ki. Gorbón volt még 4 kaszáló, az egyik 100, a másik 60, a harmadik 40, a negyedik 10 kaszás napi munkájára való. Dankon is volt egy rét, 8 napi kaszáló. Egy kaszás naponként átlag háromnegyed holdat vág le. A négy falura eső majorkodási szántóföld eszerint 745 hold szántót és majdnem 165 hold kaszálót-rétet tett ki. E mennyiség átlagos középbirtoknak felel meg.

Ugyane falvakban 35 örökös jobbágy és 8 zsellér élt. Fiaik száma 101. Saját tulajdonuk volt 30 ló, 180 ökör, 117 tehén, 174 tinó, 441 juh, 234 kecske, 312 disznó, 52 kas méh. Mivel a saját használatukra kapott jobbágy-földeken kívül a földesúr majorkodási földjein igásmunkát végeztek, természetesnek tűnik fel, hogy nagyszámú lovat, ökröt, tehenet tartottak.

Hogy egy-egy jobbágytelekhez hány hold föld tartozott, arra a XVII. századra vonatkozólag az ez idő szerint ismert forrásokból feleletet nem kapunk. A XVIII. század már közelebbi felvilágosításul szolgál, amiből az előző időre is lehet következtetni. A XVIII. század első felében ugyanis a gyalui váruradalomhoz tartozó falvakban ilyen útmutató adatokat találunk: Gyaluban egy-egy jobbágytelekhez 13–15 hold szántó, 2–4 hold kaszáló, Nagykapuson 20–22 hold szántó, 7–8 hold kaszáló, Kőrösfőn 32–34–36 hold szántó tartozott. 1776-ban egy úrbéri bizottság 12–16 hold szántóra akarta emelni az erdélyi jobbágytelkekhez tartozó földek számát.²⁵ 1821–22-ben a majorkodási földek és a jobbágytelkek meghatározásában egy kiküldött bizottság (a Cziráky-féle) munkálkodott. Ennek adatait az 1846–47-es erdélyi

²⁵ Jakó, i. m. XLV–XLVI.

országgyűlés is alapul vette. Ez országgyűlés az I. osztályú földekből egy jobbágytelekre 4–10 hold szántót, 2–4 hold kaszálót, a II. osztályú földekből 6–12 hold szántót, 3–5 hold kaszálót, a III–IV. osztályú földekből 7–14 hold szántót, 4–6 hold kaszálót számított.²⁶ Ez adatok feljogosítanak arra, hogy egy-egy jobbágytelekhez tartozó szántót a XVII. században legalább 10 holdnak számítsunk. Amennyiben Erdélyben 1608-tól kezdve 10 jobbágyot számítottak egy kapunak (porta), amely jobbágyok mindegyikének lehetett külön telke, a Gorbóhoz tartozó 35 jobbágy és 8 zsellér kezelés alá tartozó telkeket 10 holdjával számítva, 430 hold szántót kapunk. Eszerint a Gorbóhoz tartozó majorkodási és jobbágy-földek összességét átlag 1.300 holdnak vehetjük. E szám a középbirtok fogalmát fedi.

Más megfigyelésre kiválóan alkalmas hely Doboka vármegegyében Vice. Ehhez tartoztak: Vice, Újfalva, Bátor, Kétel, Boncnányi, Borzás, Málom, Vízszilvás, Hesdát, Encs, Omlás. Majorkodási földek voltak Vicén, Bátorban, Kételen. Vicén 25 darab földbe vetettek 531 köböl és 6 véka gabonát. Más négy kis darab földbe 2–2 vékát. Az említett alapon számítva ez 806–807 holdnak felel meg. Bátorban 33 köböl vetőmagra 49 hold esik. Kételen 13 darab földbe 247 köböl vetőmag került. Ez 370 hold szántó. A szántók összege 1227 holdra rúg. Kaszáló-rét volt Vicén: 4 darabban 111 napi kaszáló és 2 kisebb közelebből meg nem határozott füvelőhely. Bátorban 2 darabban 70 ember kaszáló, Kételen 3 darabban 121 napi kaszáló. Az összes háromnegyed hold napi munkával számítva 226 hold kaszálónak vehető. Ezekon kívül Malomban volt 10 darab ismeretlen nagyságú szőlő, Vízszilváson is két darabocská.

A Vicéhez tartozó falvakban élt 77 jobbágy, 76 zsellér; fiaik száma 216 volt. Állatállományuk: 37 ló, 366 ökör, 253 tehén, 280 tinó, 382 juh, 218 kecske, 512 disznó, 66 kas méh. A 153 jobbágy – zsellér jobbágy – telkét 10 holdjával számítva, 1530 holdat kapunk. A majorkodási és a jobbágy holdak összege eszerint 2857 hold szántót, 227 hold kaszálót és 12 darab szőlőt tett volna ki. Ez is középbirtoknak felel meg.

A Székelyföldön, az Aporok ősi földjén, az Alsótorjához tartozó jószágban bennfoglaltattak: Alsótorja, Szárazpatak, Alsócsernáton, Ikafalva, Futásfalva. Alsótorján 107 darab majorkodási szántóföldbe 645 köböl, 18 véka gabonát vetettek el. Volt még ott 23 darab rét, összesen 162 és fél napi kaszáló. Az előbbi

²⁶ Dósa Elek, Erdélyhoni jogtudomány. II, 120–2.

972 holdnak, az utóbbi 122 holdnak felel meg. Szárazpatakon 9 napi kaszálót találunk, ami 7 holdat jelent. Alsócernátonban 21 darab földbe 79 köből, 2 véka gabonát vetettek, ami 118 holdat tesz ki. Ugyanitt a 21 napi kaszáló 16 holdnak felel meg. Ikafalván 5 darabba 27 köből vetőmag került, ami 40 hold szántót jelent. Eszerint a szántók 1130 holdat, a rétek 145 holdat tettek ki. Az előbbi számítás alapján itt is középbirtokot kapunk. E jószágban volt 29 jobbágy és 2 zsellér, 44 fiúval. Ezek állatállománya: 29 ló, 73 ökör, 40 tehén, 51 tinó, 125 juh, 75 kecske, 119 disznó, 12 kas méh. A jobbágyság kicsiny számát az magyarázza, hogy a székelység között, ezek szabadsága miatt, jobbágysorba kevés jutott.

APOR más jószágaiban hasonló volt a helyzet. Tekintélyesebb majorkodási földállományt Nagyalambfalván, Bögözön, Somlyón, Lázárfalván, Nyujtódon találunk. Sokfelé tekintélyesebb a kaszálók száma. E kaszálók egyes helyeken (Pálfalva, Csikszentgyörgy) a havasokra estek. Szőlőket főleg a küküllőmegyei falvakban találunk.

A majorkodási földek, rétek, szőlők arányát véve, APOR gazdaságában a szántóföld vezet. Ez a mezőgazdaság rendes menete ott, ahol a földművelésre alkalmas hely kínálkozik, és megfelelő munkaerő áll rendelkezésre. Az ő birtokain a pusztatelkek és szökött jobbágyok száma viszonylag kicsiny volt, kivéve a kincstári birtokok közül szerzett Ohába részbirtokot (portio). Innét tömegesebben szöktek el a jobbágyok Havasalföldre; fiaikkal együttvéve: 45. Ezenkívül 22 benn az országban széledt el, még azelőtt, hogy APOR e birtokot megkapta.

Gazdasági beosztása azt mutatja, hogy APOR jövedelmet elsősorban a gabonafélékből várt, főleg a búzából. Az író APOR PÉTER is APOR ISTVÁN gazdagságának szemléltetésére a búzát emeli ki. Szerinte APOR ISTVÁN saját gazdaságában 5300 köből őszi búzát vetett el. Ha urbariuma alapján számadást végzünk, az összes feltüntetett gabonaneműek összegéül mintegy 6000 köből kapunk. Nagybirtoka eszerint hozzávetőlegesen 10.000 hold majorkodási szántóföldet tüntet fel. A kaszáló-rét körülbelül 1400 holdat és 118 kocsi szénát tesz ki. Amennyiben egy kocsira átlag egy hold termése fér fel, a kaszáló összegét 1500 holdnak számíthatjuk. Küküllő kivételével egyéb helyeken kevés szőlőt ültetett. Erdei is kicsinyeknek látszanak, csak egy helyen jegyzik meg, hogy az erdő hatalmas (Szentjakabon). Állattenyésztésének nagyságára adatot nem találunk, azonban feltételezhető, hogy az akkori földesurak mintájára azt nagy, esetleg legnagyobb jövedelmi

forrásnak tekintette. Erre vall, hogy maga is élénken kereskedett az állatokkal. Több nemessel összeállva, közösen szállították külföldre az állatokat. Egy-egy udvarház telkén tartott állatok számára a szentpéteri udvarház állatállományából következtethetünk. Ez udvarházban volt, kerekszámot véve, 300 tyúk, 230 lúd, 300 pulyka, 150 ruca, 50 sertés, 40 bivaly, 240 tehén és borjú, 150 ló, 110 hízó barom, 2600 juh.

APOR birtokain az örökös jobbágyok száma 655-öt, a zselléreké 175-öt tett ki, együttesen 830-at. 10 holdat számítva mind-egyikre, a jobbágy szántók összegét 8300 holdnak, kikerekítve 10.000 holdnak számíthatjuk. Vagyis a majorkodási földnek vélt 10.000 holdat és a jobbágy földekül számított 10.000 holdat véve, összes szántója 20.000 holdnak felelne meg. E szám a nagybirtok mértékét éri el. Megismételjük azonban, hogy urbariuma nem teljes. A többi urbarium az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárából inkább személyi adatokat tartalmaz és így birtok-meghatározásokra kevésbé alkalmas.

A felsorolt adatokból a földesúri állapot képe megrajzolható. Az övé volt a föld: szántó, legelő, szőlő, erdő vagy kaszáló formájában. Volt nagy állatállománya és a gazdasághoz szükséges felszerelése. Majorkodási földjeit maga műveltette, a jobbágy földeket meg mintegy bérbeadta. A jobbágyok annak használatáért neki legtöbbet terményekben fizettek. Erdeit tilalmasban tarthatta, onnét tehát a jobbágyok az ő engedélye nélkül fát nem hordhattak. Ezeken kívül az övé volt a korcsmálási jog; ennek értelmében szeszes italt bizonyos időben csak ő árusíthatott. E joga a belső telek utáni járultásból eredt. A jobbágy a saját borát Szentmihály naptól karácsonyig, másutt újévig árusíthatta. A földesúrnak járultási haszonélvezete volt a mészárszék tartás is.²⁷ Vámot is szedett, vásártartási joga is volt és őt illette a víz-jog is. Így ő tartott malmot, bár a falusiak malmairól is olvashatunk. A földesúré volt a jobbágy-emberanyag, személyével és munkájával együtt. Az örökös jobbágyság állapota a jobbágy személyi lekötöttségét jelentette, mintegy az urához és annak földjéhez volt odabilincselve. A földesúr, bár bizonyos törvényes megkötöttséggel, jobbágya személyes szabadságát korlátozhatta, őt munkába fogta és megadóztatta.

A nagybirtok gazdasági egységbevonása nagy nehézségbe ütközött. Már egy-egy udvarházhoz tartozó majorkodási szántók is, ezek össze nem függése miatt, bizonyos gabonafajtákat csak

²⁷ I. h. 213, 216.

tervszerű beosztással állítottak elő. A vármegyékre széteső földek termelésének egyöntetű irányítása szinte kivihetetlennek látszott. Megfelelő eredmény a termésben csak úgy kínálkozott, ha a termelés egy-egy vidék szükségleteihez alkalmazkodott. E feladatot meg az udvarházhoz tartozás és az onnét történő igazgatás adhatta meg. A nagybirtokoknak a középbirtokokra történt tagozódása eszerint természetes jelenség.

A rendelkezésre álló források szerint a majorkodási szántók között elvétve akadt olyan, amelybe 100 köböl magot lehetett bevetni. Apor birtokai közül Kolozs megyében (Gorbó, Fejérd) és Torda megyében (Szentjakab) találunk ilyeneket. Egy-egy földbe vethető mag többször 50 köbölre emelkedett, azonban ezen rendszeren alól maradt, főleg a Székelyföldön. A többség 10 köbölt sem ért el. A kaszálók között is ritkán akadt 100 napi kaszáló, többnyire egészen kicsinyek voltak. Szentjakab 200 ember kaszálójával már feltűnő. Ez állapot is a középbirtokú beosztás szükségszerűségét erősíti.

Azonban ilyen rendszer mellett is a földesúr maradt az irányító. TELEKI MIHÁLYnak feleségéhez intézett levelei jól feltárlják a helyzetet. TELEKI a távolból is szemmel tartotta a gazdaságot és onnét intézkedett. Kicsiny dolgokban is rendelkezett. Így előírta, lovaival hogy bánjanak, hányszor etessék őket naponként és mit adjanak nekik. A kerti vetemények sorsáról is gondoskodott. Írott emlékeztetőt (memoriale) adott felesége és az udvarbíró kezébe, meghagyván, hogy azt gyakran olvassák. A szántás ideje eljövén, eszerint cselekedjenek.²⁸

Különösen tanulságos PETKI JÁNOS gazdasági utasítása, amelyet csíkcsicsói udvarbírájának, FARKAS MÁTÉnak, 1675-ben adott. Ebben őt kötelességének teljesítésére, jó ellenőrzésre, javainak megőrzésére buzdítván, a gazdálkodás módjába is bepillantást engedő parancsokat osztogatott. Szívére kötötte, hogy az udvarház körül való kerteket jól bekerteltesse, azokban jó fűvet termeljen. Szántásnak, vetésnek idején a földeket háromszor jól megszántassa, boronáztassa, beléjük tiszta búzát vessen, mert aki gazt vet, gazt arat. A földeket is kellő időben és bőven trágyáztassa, mivel az ott lévő föld ezt megkívánja. Csépelgetés idején ügyeljen, hogy a gabonaszem szalmájában, polyvájában el ne menjen. A gabonát igaz vékával elütve, megmérse és a gabonásházba vitesse.²⁹

²⁸ Teleki Mihály levelezése. II, 23, 52, 66, 77, 137.

²⁹ Szék. Okl. VI, 349–52.

Ez utasítás a mezőgazdaság menetét annyira magában foglalja, hogy az más helyre is jellemző. A földjavítás módozataiból nem említi a föld pihentetését, azaz parlagon hagyását, amely APOR majorkodási földjein gyakori volt. A gabonaszem kiverése cséplővel történt. A cséplés egyes embereknek rendes foglalkozásává vált.

Az urbariumok a majorkodási földek terményeiről is szólnak. Leggyakoribbak a gabonafélék és a hüvelyes vetemények. Az előbbiekből az őszi, kisebb mennyiségben a tavaszi búza vezet. Főleg a Székelyföldön tekintélyes mennyiségben találunk zabot. A székelyföldi hidegebb éghajlat e gabona termesztésére ugyanis alkalmas volt. Kukoricáról, másnéven törökbúzáról APOR birtokain csak Boncnyíresnél olvasunk. Ott is mindössze 6 köbölt vetettek el. Szentpéteren is említés történik arról, hogy a tó körül a dombon tengeri búzás hely van. Eszerint a kukorica elterjedtsége még csak nagyon mérsékelt volt. A használt források burgonyáról egyáltalán nem emlékeznek meg.

Amennyiben a nagybirtoknak középirtokokra való tagozódása az urbariumok szerint általános volt, a vázolt kép rendszert szögez le. Ez a viszonylag mérsékelt birtokkal rendelkező nemességre is találó. A majorkodási földek száma állandóan emelkedést mutat, mivel az adómentes és ingyenmunkával megművelt föld jövedelmezőbbnek kínálkozott, mint a jobbágy földek. Termése egészbenvéve a földesúré volt, ennek alapján állatállományt tarthatott, állatokat hizlalhatott és velük kereskedhetett. A majorkodási földeket irtással növelvén, őket idővel egymással összeköttetésbe hozta. Így nagy latifundiumok létesültek, amelyek terményeikkel egyre jobban leszorították a jobbágyok eladási lehetőségeit. A jobbágyság sorsán a városok fejlődése, a népesség szaporodása, a nagyobb kiviteli lehetőség segíthetett volna. Ehhez járult, hogy a nagyobbodó robot, a növekvő állami adó, a nehéz katonatartás is a jobbágysorsot nehezítette. A sok baj a jobbágyságot elégedetlenné tette (Thököly és II. Rákóczi Ferenc-féle felkelés) és a XVIII. században sok helyen elköltözésre, elszökésre készítette.

A középirtok kezelésének a nagybirtokkal szemben bizonyos előnyei könnyen felismerhetők. Így az ilyen birtok áttekintése könnyebb volt, a jobbágy udvarbírónak a nép közül való vétele közelebbi kapcsolatot teremtett a jobbágy és a birtokos között. A birtokos is még munkatársa volt a jobbágnak. A középirtok a kisbirtokot sem nyomta annyira el, több lehetőséget nyújtott arra, hogy a jobbágy a maga földjének terményeit és

állatait értékesíthesse. A jobbágy a városi szegényebb lakossággal természetszerűleg szoros kapcsolatot tartott fenn. Továbbá a középbirtok jobban tudott alkalmazkodni a vidék szükségleteihez, mint a sajátosabb termelésre berendezkedett nagybirtok.

3.

A jobbágyok. A kisbirtok.

A törpebirtokos jobbágyság is az udvarház keretébe osztódott be. Az udvarházhoz tartozó gazdaság szerves részét alkotta, személye szerint a földesúr tulajdona, jövedelmi forrása. Azért a birtokos a jobbágnak az értékét elsősorban annak munkaereje szerint ítélte meg. Ezt az urbariumok is jól feltüntetik. Ezek ugyanis a férfi jobbágyokat sorolják fel, ezek fiait és testvéreit. Az özvegyasszonyt csak akkor, ha jobbágytelken lakott és rendszerint fiaival a hozzátartozó földeket művelte. Gazdasági érdekre utal annak a megjelölése, hogy a jobbágy nős vagy nőtlen volt-e. A birtokos a kellő időben való nősülésére ügyelt. Erre mutat a jobbágy neve után az ilyen bejegyzés: megházasulhat.³⁰ Van olyan feljegyzés, amely szerint a jobbágy gazdája engedélyével nem nősült meg.³¹ Az urbariumok továbbá nyilvántartották az elszökött jobbágyokat, megjelölve, hogy azok hol tartózkodnak. Nyilvánvaló tehát, hogy a birtokosok utánuk kutattak. Gazdasági érdekre mutat az, hogy az urbariumok a jobbágy életkorát is feltüntetik. Továbbá az urbariumok a jobbágyok állatait is gazdasági használhatóságuk szerint sorolták fel. Rendszerint így: lovak, ökrök, tehének, borjúk, juhok, kecskék, disznók, méhek. Általában leggyakoribb volt az ökör. A lovak száma viszonylag csekély. A ló ugyanis igényesebb, felszerelése is költségesebb.

A jobbágy annyira hozzátartozott a földhöz, hogy a birtokos-változáskor gazdát cserélt. Birtokelosztáskor az egyik jobbágy az egyik, a másik meg a másik földesúrnak jutott. Megtörtént, hogy ugyanez a jobbágy egyik évben az egyik, másik évben meg a másik birtokos földjén dolgozott. A zselléreket is fiaikkal együtt osztották el. Volt rá eset, hogy a megszökött jobbágy helyett a másik birtokos jobbágyát adóztatták meg. A jobbágy amellet, hogy személyére nézve nem volt szabad, papi és tanítói álláson kívül más tudományos foglalkozásra nem emelkedhetett. Így a nép

³⁰ Jakó, i. m. 137.

³¹ Memoriale 1699 [Erd. Nemz. Múz. It. Lázár-család It.].

egészséges szellemi erői, tudományos arravalóságai nem bontakozhattak ki, sok jobbágytehetség a jobbágysors egyszerűségében felhasználatlanul élte le a maga színtelen életét.

Leszorítottsága nyilvánult meg a terhekben is, amelyeket hordozott. Kötelezettségei voltak az állam, a megye és ura iránt. Ezeknek elintézése részben az udvarház keretében oldódott meg. A jobbágnak terhe volt az állami adó, az ú. n. porta-adó, amelyet 1565-től kezdve az országgyűlések magyar nyelven *kapuadó*-nak említenek. E kapuadó fizetése számos jobbágy között oszlott meg, az egy kapura kivetett adó részekre tagozódott. A rész neve *rovatal* vagy *ravatal* volt.

Idevonatkozólag APOR említett urbariumában ilyen meghatározások állanak: Fületelkén az egész falu egy kapu öt ravatal, APOR jobbágysorsai 7 ravatallal, meg egy ravatalnak harmadrészevel adóznak. Kiszöllősön az egész falu 5 kapu, 4 ravatal, APOR 9 ravatallal és $\frac{1}{4}$ -del adózik. Szárazpatakon a falu 2 kapu, $2\frac{1}{2}$ ravatal. APOR része 2 ravatal és egy ravatalnak $\frac{1}{4}$ része, továbbá $\frac{1}{2}$ ravatalnak $\frac{1}{3}$ része.

E példákból nyilvánvaló, hogy a ravatal a kapu része. Azonban, hogy hány ravatal tett egy kaput, arra az urbarium adataiból csak következtethetünk. Amennyiben a ravatal kilenc egész és egy negyednél magasabbra nem emelkedik, feltehető, hogy a kapu tíz ravatallal ért fel. A részekre tagozódás okozta, hogy egyes községek adója nem is ért fel egy kapuval. Így Gorbó adója 3 ravatal volt, Forgácskúté 1, Danké 2, Fejérdé 3, Vicéé 4. A KORNIS-birtokon Gyekéé 3, Szépkenyerűszentmártoné 1. APOR birtokain a küüllőmegyei falvakban találunk egész kapukat. Így Kiszöllősön volt 5 kapu, 4 ravatal, Zágorban 9 kapu, Fületelkén 5 kapu, 5 ravatal, Szénaverősön 7 kapu, 5 ravatal. Egyéb helyeken: Galachan (Fejér m.) 1 kapu, 2 ravatal, Alsógezsésben 3 kapu, 8 ravatal, Vecsérden 2 kapu, 5 ravatal.

Mivel pedig 1608 óta 10 jobbágyot számítottak egy kapunak, természetesnek látszanék, hogy a rovás-kapu kivetés szorosán összefüggjön a jobbágyok számával. Az urbariumbeli adatok azonban ezt nem igazolják. Így Forgácskútra kivetett adó 1 ravatal volt, holott APOR jobbágysorsainak száma 12, és a 8 részre felosztott faluból 7 rész volt az övé. Fejérdén 22 jobbágya mellett $3\frac{1}{2}$ az őréé eső ravatal. Vicén 2 ravatallal szemben 13 jobbágya, 3 zsellére, Borzáson 1 ravatallal szemben 1 jobbágya és 7 zsellére, Hésdátón 1 ravatallal szemben 3 jobbágya és 2 zsellére, Alsódetrehebben 2 ravatallal szemben 4 jobbágya és 2 zsellére volt. Kiszöllősön reá $9\frac{1}{4}$ ravatal esett, jobbágysorsainak száma meg 22 volt. Esze-

rint egy ravatal keretében nagyon eltérő számú jobbágy csoportosult, ami azt a hitet kelti, hogy a kapunak 10 jobbágyra való felosztása idővel elavult.

Azonban mindezek ellenére 10 jobbágnak egy kapuszámhoz való tartozása elméletben az egész időn keresztül érvényben maradt. Hogy 10 jobbágyot vettek egy kapunak, azt az országgyűlési végzések jól mutatják. Így 1658-ban a 20 forint kapuadó kivételekor a székelyek között lévő jobbágyok tizen-tizen adtak annyit. 1661-ben az egyházi, egyházhelyi, vagyis jobbágytalan nemesek és a rovatlanok 10–10 számosan adóztak. 1665-ben a rovatlan helyekről 10 tallért fizettek, úgy, mint a kapuszámbeliek. 1689-ben a rovatlan személyek tizenként számítva adtak annyit, amennyi adó egy-egy kapura esett.³² Magától adódnék, hogy így a kapuk összegéből Erdély jobbágyságának száma is kitűnjék és egyben a telkekre is következtetni lehessen. Az országgyűlés említi is a kapuk számát, 1692-ben 2550-re, 1694-ben 2300-ra tevén azt.³³

E kimutatások azonban az adófizető jobbágyok összességét korántsem foglalják magukban, így belőlük sem a jobbágyok, sem a telkek (fundus) száma nem állapítható meg. Ugyanis egész faluk voltak rovatlanok,³⁴ annál inkább egyes jobbágyok. Az utóbbiak adókivetéskor fej szerint fizettek³⁵ és pedig annyit, amennyit a kivetett adóból egy rótt ember szokott adni.³⁶ Hogy pedig a fejenként kivetett adó a kapuadó tizedrésze volt, az lép-ten-nyomon kitűnik.³⁷ Rótt jobbágy az országgyűlési végzésekben állandó kifejezés, az adófizető és nem adófizető jobbágy megkülönböztetés az urbariumban is megvan.

Tudnunk kell tehát, kik voltak ez adófizető jobbágyok, rajtuk nyugodott ugyanis a jobbágyadóztatás terhe. Ide vonatkozó adatok: 1658-ban a kapu után kivetett 20 forint befizetésekor a rovatlan helyeken a jobbágyok minden telekért 2 forintot adtak.³⁸ 1668-ban Torma István az országgyűlésen panaszt tett, hogy szentmihálytelki részjóságát másfél kapunak vették fel, holott ott nem volt több 4 örökös jobbágnál. Az országgyűlés erre 1 kaput leírt, megállapítván, hogy a jobbágyok félkapuról, úgymint

³² EOE. XII 100, XIII, 85, XIV, 122, XX, 311.

³³ I. h. XXI, 88, 218.

³⁴ I. h. XII, 100, 443. XIII 292, XVI, 619.

³⁵ I. h. XX, 444, XIII 257, XX, 157.

³⁶ I. h. XIV, 197, 401.

³⁷ I. h. XII 443, XX. 157.

³⁸ I. h. XII. 100.

5–5 helyről fizessenek.³⁹ Ez adatok azt bizonyítják, hogy az adózáskor a telek, a hely számított. A telekhez tartoztak ugyanis az appertinentiák,⁴⁰ azaz járulékok (a határban megfelelő föld, rét, kaszáló, szőlő, erdő). Az ilyen, a szükséges vagyonnal rendelkező jobbágy megadóztatható volt. Az ilyenek megkövetelték, hogy csak nekik, azaz az adófizető jobbágyoknak jusson föld és a földosztást ilyen alapon hajtották végre.⁴¹

Adózáskor fizetett tehát a nemes ember jószága,⁴² nem pedig a saját személye. Az olyan nemes azonban adózott, aki jobbágyfunduson lakott. Ugyanúgy az egyházi (egy házhelyes) nemesek is, akiknek t. i. nem volt jobbágyuk. Továbbá a zsellérek, ha jobbágyfunduson laktak és az ahhoz tartozó földet művelték. A megromlott kaput enélkül is segítették.⁴³ Egyébként állami adózás őket nem terhelte. Az adófizetés megkívánta tehát, hogy jobbágy zsellérségre ne szállítsa le magát.⁴⁴ A századvégi nehéz viszonyok idején azonban a zsellérség rendszeresebben fizette az állami adót. Súlyos országos terhek idején (II. Rákóczi György hadjárata után, Apafi uralkodása végén) az adózáshoz a nemeség is hozzájárult, vagy teljes egészében fizette az adót, mivel a szegénység nem bírta azt. A nemes ember jószágát is elveszíthette ideiglenesen, ha az adófizetéstől vonakodott. Földjét addig más használta, amíg az adóra kölcsönzött összeget a tulajdonos vissza nem térítette.⁴⁵

Rendes viszonyok között azonban a jobbágy adózott, mivel a nemes ember kezelésében lévő majorkodási birtok adómentességet élvezett. Amennyiben a majorkodási földek nagysága állandóan növekedett, a jobbágy telkeké viszont apadt, nyilvánvaló, hogy a jobbágyokra eső adórész emelkedett. Nehéz időkben bekövetkezett nagy adófizetés elől sok jobbágy megszökött, és így a föld magára maradt.

Már pedig a föld akkor jelent értéket, ha megművelés alá is kerül. Ha tehát a jobbágyok száma megfogyott, vagy a telkeket háborús kár vagy terméketlenség érte, akkor a kapuk száma megcsappant. Így az 1664-i országgyűlés szerint egyes helyeken a kapuk száma úgy megfogyott, hogy 2–3 ember „akadott meg

³⁹ I. h. XIV, 333–334, XVI, 619. – A *fundus* használatára nézve I. XIX, 114, XXI. 127.

⁴⁰ I. h. XIX, 190. Itt a *sessio* szó *fundus* értelemben fordul elő, bár a *sessio* általában a belső és külső telket együtt jelentette.

⁴¹ Apor birtokán Forgácskúton. L. 1696-ban készült *urbarium*át.

⁴² EOE. XII, 100, XXI, 410.

⁴³ I. h. XIX, 187, XXI. 124.

⁴⁴ I. h. XVIII, 372.

⁴⁵ I. h. XII, 443, XIII, 186, 219, XIV, 139, 250 XVIII, 88, XX, 244, 321.

rajta”.⁴⁶ Ez azt jelentette, hogy 10 helyett 2–3 funduson lakott ember és tudta megművelni az odatartozó földet. A romlások miatt állandóvá lett a kapuszám igazítás, más szóval az adók alól való felmentés.⁴⁷

Továbbá mit ér a föld olyan esetben is, ha annak megművelésekor felhasználandó állatállomány hiányzik? A jobbágyok állatának feltüntetése az urbariumokban nemcsak a jobbágyság vagyoni állapotának megállapítása céljából történt, hanem az összeállítás a munkához való állatsegítség számbavételét is jelentette. Apor István 1698-ban készült új urbariumában a jobbágyok névsorának összeállítása ilyen címek alatt történt: Marhás jobbágyok, zsellérek és marhátlan jobbágyok, zsellérek. E beosztás azt bizonyítja, hogy a századvégi nagy adózáskor az állat biztosabb adóalappá vált, mint a sokszor művelés nélkül maradt föld. 1699-től kezdve a kapuszám szerint való régi adózás újjászervezésre is szorult, „teljességgel el kelle a kapuszám mellől állani.”⁴⁸

Mindezekből az a következmény kínálkozik, hogy kapunk olyan 10 jobbágyot számítottak, akik mindegyikének külön jobbágy telke-helye volt, a határban megfelelő földjárulékokkal. APOR urbariumában többször kifejezésre jut, hogy amennyi rész volt benn a faluban, annyi volt künn a határban (Vice, Dank, Forgácskút). Az ilyen jobbágyok megfelelő állatállománnyal is rendelkeztek és így a földet meg is művelhették. A kapuadó összegéből ilyen jobbágyokra róttak egy-egy részt vagyis egy-egy rovatalt. Akiknek a vázolt lehetőségük nem volt meg, vagy nem laktak külön funduson, azok a sorshúzással (nyíllal) kiosztott földekből művelésre kisebb részt kaptak, ehhez viszonyítva egy-egy ravatalnál kisebb összeget fizettek. Így szerepelnek ilyen felosztások: egy ravatal egynegyed része, félravatal harmadrésze, harmadát bírta egy ravatalnak, stb. Így találjuk meg magyarázatát annak, hogy sokszor egy-egy falu néhány rovatalt tett ki, bár a falu lakóinak száma elég tekintélyes volt. Az állattenyésztés hasznosságát mutatta, hogy közben kis földekkel rendelkező jobbágyok is elég tekintélyes állatállományt tartottak fenn. A határban lévő termőföldrészek az egyes jobbágyok nevével latin szóval jelezve *portio* néven fordulnak elő. Így a Kornis család deszni jószágában 1649-ben ilyen felosztásokat látunk: 1, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{8}$ portio.⁴⁹

⁴⁶ I. h. XIII, 283.

⁴⁷ I. h. XIII, 257, XIV, 334, XVI, 341, 619, XXI, 218, 400.

⁴⁸ Bethlen Miklós Önéletírása, II, 155.

⁴⁹ Urbarium bonorum ac possessionum possessionariorum Specta-

A jobbágy állami terheihez járultak az urával szemben fennálló kötelezettségei. Ezek általában pénzdó, ajándék, vagy szolgálat (census, munus, servitium) elnevezések körül csoportosultak. Az erdélyi földesúri urbariumok a munus szót nem ismerik. Ezekben a census a pénzdómant és a természetbeni járandóságot együttesen magában foglalta. A servitium a robotnak felel meg. A használt urbariumokban pénzdóról sincs szó, a census tehát csak karácsonykor adott természetbeni adományra korlátozódott. A kincstári birtokokon azonban a pénz adó és a természetbeni adomány egyaránt előfordul. Az ilyen terhek abban az esetben is a jobbágyságon maradtak, ha a kincstári birtok adományozás vagy elzálogosítás következtében magánkézre jutott.⁵⁰ Egyébként is a kincstári urbariumok alapján úgy tűnik fel, hogy a kincstár a jobbágyságot jobban megterhelte, mint a magánosok.

A karácsonykor adott ajándék tyúkból és zabból állott. Ez helyenkint változott. Így a tyúk mellett egy-egy köböl, másutt egy-egy vagy 2–2 véka zabot találunk. A porumbáki kincstári birtokon I. Rákóczi György fejedelemtől kezdve a jobbágyok 10–10 tyúk ajándékot adtak, azelőtt csak egyet-egyet és egy szekér fát. Mikor a fejedelem a járandóságot emeli, „igen sajnálják a jobbágyok”. Előfordult, hogy a jobbágy a földesúrának járó összes szolgáltatását évenként egyéb módon törlesztette le. Volt, aki egy tömlő túrót adott, más 100 deszkát, a harmadik egy-egy negyvenes bort, vagy egy rókabőrt, vagy négy veder faggyut, stb.

A robot is helyenként különbözött. Volt hely, ahol a jobbágy évenként 6 hetet dolgozott, másutt minden héten 2 napot, egyéb helyen nyáron négy, télen három napot, egyes helyeken nyáron 2, télen 1 napot. A nyári 4 heti robot is előfordult. Apor birtokán csak Galacon (Fejér vm.) volt mindennapi szolgálat. E hely azonban előzőleg a kincstári jószágokhoz tartozott, abból az időből maradt meg a kötelezettség. Olyanformán, mint Nagyteremben, ahol előzőleg minden héten két napot maguknak dolgoztak a jobbágyok (1647), utóbb azonban ezt sem engedték. Ugyanígy Budatelkén (1647) eleinte egy hét a jobbágyé volt, utóbb azt meg-

bilis et Magnifici Domini Francisci Kornys de Ruszka etc. pertinentium ad arcem et curiam Deszniensem... in hoc anno currenti 1649 die 5 Januarii, denuo et novo conscriptum ac consignatum [Erd. Nemz. Múz. lt. Gr. Kornis lt.].

⁵⁰ Szabó T. Attila, A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyságának szolgáltatása és adózása (1640–1690): EM. 1940: 1 kk. és kny. Erd. Tud. Füv. 114. sz. L. még Jakó, i. m. – Legalább is e művek adataiból erre lehet következtetni.

szüntették.⁵¹ Ez utóbbi két hely a kincstár tulajdona volt. A Kornis-család birtokán, Szépkényerúszentmártonban az évi szolgálat hat hetet tett ki, Meződombon hetenként 2 napot dolgoztak a zsellérek.

APOR két birtokán, Mogyoróságon és Sűtmegen, a jobbágy szolgáltatás sajátos formát mutat. Itt a jobbágyok ökrei és a földesúrnak tett természetbeni és pénzbeli adomány között összefüggést találunk. Egyéb birtokain ilyenmű terhek nem sujtották a jobbágyságot. Minden kétökrös jobbágy vagy zsellér adott 2 véka búzát, 2 véka zabot, $\frac{1}{6}$ kocsi szénát és fizetett $1\frac{1}{2}$ forintot. Négyökrös jobbágy vagy zsellér ennek kétszeresét, a hatökrös ennek meg háromszorosát fizette. Csak a pénzadomány nem emelkedett feljebb négy forintnál, a széna $\frac{1}{3}$ kocsinál. Négy tehén két ökörnek számított és ennek megfelelőleg történt a fizetés. Marhátlan jobbágyoknál és zselléreknél egy véka búza, egy véka zab, $\frac{1}{10}$ kocsi széna, 1 forint adó volt a fizetség.⁵²

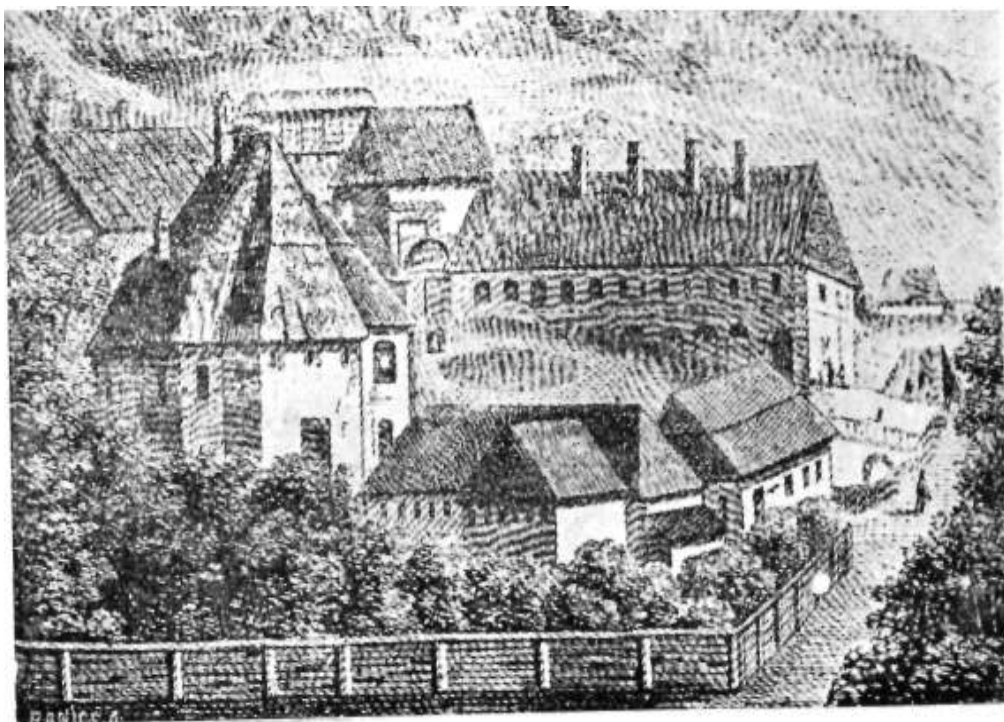
A jobbágyoknak külön adóterhe volt a dézsma, vagyis a földesúr részére mindenféle gabonából és állatából adott tized. A koresmárlás földrésze arányában illette őt meg. A falusi bíróság is az ottani földesurak birtokának megfelelőleg változott.⁵³ Számadatok igazolják, hogy egy-egy jobbágy szorgalmával tekintélyes állatállomány urává lehetett. Így APOR birtokain: vak Lukács Forgácskúton a következő állatokkal rendelkezett: 3 ló, 10 ökör, 5 tehén, 13 borjú, 50 juh, 10 kecske, 20 sertés, 2 kas méh. Pathi Györgynek Szentjakabon volt. 2 lova, 16 ökre, 12 tehene, 13 borjúja, 100 juha, 40 kecskéje, 10 sertése, 20 kas méhe. Nagy Deme-ternek Nagyalambfalvan 1 lova, 6 ökre, 3 tehene, 5 borjúja, 30 juha, 7 sertése, 3 kas méhe. Coman Namcul állatállománya Ohában (Fogarasi kerület) 4 ló, 6 ökör, 6 tehén, 7 borjú, 3 juh, 22 sertés, 4 kas méh. Faur Ioannak a deszni Kornis-jószágban (Magyar-kraynikságon) volt 10 lova, 8 ökre, 4 borjúja, 20 tehene, 40 disznója, stb.

A jobbágyság leszorítottságának erős megnyilatkozása az az állapot, hogy a földesúr vagy annak megbízottja: udvarbírája bírāja volt saját jobbágyának. A vétkeiséget ő állapította meg és ő szabott rá büntetést. A földesúr tehát egy személyben mint vádló és bíró jelentkezett; ez a pártatlan bíráskodás követelmé-

⁵¹ Nagytereim jószágának processusa, inventálása, annumeratioja és proventusának perceptioja. Anno 1647 die 26 Januarii [Orsz. It. Km. Fasc. 26. Urb.]. L. még a ⁹ jegyzetet

⁵² L. a ¹⁵ jegyzetet.

⁵³ Bejegyzés Fejérdnél és Vicénél. – L. a ¹⁴ jegyzetet

Kemény János udvarháza Magyarbükksőn

Az erdőfülei Boda-kúria a XVII. századból

nyének alig felel meg. A földesúr ítélkezett olyan vétségben, amely a jobbágyot mint urához kötött személyt terhelhette (szökés, kártétel), amely erkölcsi vonatkozású volt, vagy pedig amelynek ellenőrzésére maga az állam kötelezte. Ilyenek voltak például, a dohányzás, a veréb-pusztítás ellenőrzése. Ha a jobbágyot a földesúr érte dohányzáson, az rótt rá büntetést. Az 1688-i radnóti országgyűlés kötelezővé tette, hogy minden falusi jobbágy évenként 50 verebet fogjon és földesurának adja számba őket. A szófogadatlan pénzbírságot fizetett és kemény pálcázásban részesült.⁵⁴

E helyzetnek megfelelően az udvarház ítélfőhelyül szolgált és a büntetés végrehajtásához is berendezkedett. Az uzdiszentpéteri udvarházban a bejáró közelében volt a külső szín, azaz az ítélfőhely. Benne cövekeken álló hosszú szék, fenyődeszkából készítve, továbbá a büntetésre szolgáló lapát és öreg fejes som-bot. Az elfogottak vagy elítéltek tömlöcbe kerültek. A porumbáki tömlöc deszkafedél alatt két részből állott. Kívül kis félszer ajtó volt rajta, felső padlása fenyőszedka. Az alsó tömlöc felnyíló táblája vas, közepén és keresztül széles pánttal. A szélén is két széles vaspánt húzódott. A szentpéteri udvarházban a tömlöc a porkoláb szobája alatt épült. A porkoláb szobájában volt egy kaloda, két végén lezáró retesszel, 68 szemből vékonyszerű lánc, ember lábára való 6 darab vas. Továbbá volt ott nyakvas és 8 csincsér, azaz nyakkaloda, amely a nyakat és a karokat, békózta össze. Lenn a tömlöc oldalai és alja gerendából voltak összeróva. A tömlöc felszerelése egy öreg, azaz nagy kaloda reteszekkel és lakattal.

E helyek nagyobb felkészültségét az magyarázza, hogy Porumbák és előzőleg Szentpéter is a kincstári helyekhez tartoztak, ezek várai meg állami börtönökül is szolgáltak. Más helyeken, így Gerenden kötömlöcről, Buzán kalodáról történik említés. Ezek is a kincstár birtokai között szerepeltek. Ekkor éppen Szentpéteren volt 11 rab férfi, lábukon vas és 2 asszony béklyó nélkül. APOR kecei tömlöcében egy madéfalvi ember ült négy fiával. Szökés miatt kerültek oda. E földesúri bíróság, azaz úriszék mint törvényes bíróság működött. Ennek megfelelően bizonyos korlátok között mozgott és attól magasabb bírósághoz lehetett fellebbezni. Eljárásaiban az állami bírósággal is kapcsolatot tartott fenn. Így TELEKI MIHÁLY egy jobbágynak kihez tartozását illetőleg feleségéhez, VEÉR JUDITHOZ, vallató parancsot küldött. Ő maga szeretné vallatni, – írta – ha azonban a felesége nem akarja őt bevárni, akkor a vármegye tisztjével vallattassa.⁵⁵

⁵⁴ Biró Vencel, i. m. 43–54.

⁵⁵ Teleki Mihály levelezése, IV, 10.

A büntetés nemei, amelyekkel a földesúr a jobbágyot sújtotta, az elfogatáson és az elzáráson kívül, kalodába helyezés, pálcázás, lapáttal való ütés, oszlophoz azaz pellengérhez való kötés. BETHLEN MIKLÓS saját haragos indulatát fejtegetve, azt írja, hogy ő a maga jobbágyságait mód nélkül nem verette, igen nagy vétkéért is ritkán sújtotta 24 lapát ütéssel, vagy 100 pálcával. Egyik nagy kárt tevő szolgája 3 hónapi rabsággal és 300 pálcával, természetesen részletekben büntetve, megmenekedett.⁵⁶ Egy-egy forrás ijesztgetésül felakasztást is helyez kilátásba. Ilyennel fenyegette meg TELEKI MIHÁLY szökésre kész jobbágyságát.⁵⁷ PETKI JÁNOS udvarbírójának adott utasításában ilyeneket olvasunk: a csépelet gabonáról számot adjon, ha hamar megfúlni nem akar. Ha a gabona összegyűjtésére nem ügyel, fejével fizet. El ne hitesse magával, hogy mert jobbágy, nem bántják, mivel jobb egy jobbágy-nak például meghalni, mintsem neki annyi kárt vallani.⁵⁸

A földesúrnak volt pallosjoguk is (ius gladii). E jogot az udvarház előtt felállított oszlopon kerék, ráfektetett pallossal, jelképezte. Ez oszlopok az 1848-as időktől eltűntek, de egy-kettő azután is huzamosabb ideig fennmaradt, pl. Keresden, Maros-szentgyörgyön. Tény azonban, hogy ezidőszere a történelem Erdélyben gyakorolt pallosjog alkalmazására nem tud esetet. A súlyosabb vétségeket ugyanis a magasabb bíróság felülvizsgálta és az ítélkezett.

Gonosztevők, tolvajok büntetésére a falvak határában akasztófát állítottak fel. Ilyen akasztófahelyeket a dülő vagy határjelző nevek között az urbariumok többször említenek. E büntetést azonban a hatóság alkalmazta. Akasztófa járt például a ló-, ökörlopásért is. Ha a tolvaj a kárvallottal megegyezett, büntetést a földesúrnak az esetben is fizetett. Ilyet részletez a porumbáki urbarium. Eszerint a tettes ló- és ökörlopáskor 40 forintot, egy-egy elloptott juh után 2 dénárt adott. Az összeget az udvarbíró vette fel.

A büntetések következménye volt, hogy a jobbágyok el-elzőkdöstek. Egy-egy földesúr azonban kifejezte azt a gyanúját, hogy az ilyen szökéseknek az udvarbíró az oka, aki szigorú bánásmódjával a jobbágyokat elkedvetleníti. Így TELEKI MIHÁLY azt írja egy jobbágy szökésekor, hogy azt az udvarbíró „morgatta el.”⁵⁹ „Úgy rendeld a dolgot, – rendelkezett PETKI JÁNOS udvar-

⁵⁶ Bethlen Miklós, i. m. I. 162–4.

⁵⁷ Teleki Mihály levelezése. II, 100.

⁵⁸ Szék. okl. VI, 350. 352.

⁵⁹ Teleki Mihály levelezése. II, 105.

tórjának, – hogy miattad el ne bujdossanak, ne szökjenek, hanem inkább az jó magad köztök való viseletével szaporodjanak. Azokat ne húzd-vond, annál inkább ne sancoltasd, mert az olyan miá bujdosik el az jobbágy, mintsem a szolgálat elől.”⁶⁰

Megkapó tünet, hogy egy-egy földesúr szigorú eljárásával szemben annak felesége kelt a jobbágyság védelmére. Ő ugyanis állandóan benne élt a gazdasági életben és méltányolni tudta az udvarházhoz tartozók érdemeit is. Jobbágyvédő szerepében VEÉR JUDIT eljárását közelebbről is megfigyelhetjük. Bár ura szóvátette, hogy lágyan bánik a jobbágyokkal, mindamelllett pártolásokban kitartott. Nem engedte, hogy a tisztartó (= udvarbíró) „mocskolódják” velök, amikor a robot munkára „csak valami rossz gyermekek” jöttek. Mentegette az udvarbíró, amikor TELEKI nem volt vele megelégedve. Jobbágyságait felette nem terhelte, – védekezett – erre TELEKI, Isten vele lévén, bizony ezután annál inkább könnyíti dolgukat. Bár az udvarbíró sokat vétett, felesége szép írására elengedi. Az asszony a Fogarasban kérekerült szökevény kertész megbüntetésének megakadályozása érdekében is közbevetette magát. Ajándékozta azt ura a fejedelemsasszonynak, ajánlotta. Sajnálta, hogy a csatlózt elvitték, – írta máskor, – mert Teleki büntetése feljebb volt másokénál. Az megérdemelte a verést, a vasat, de bár a török kegyetlen szokást ne venné elő, a kalafát (a kalodát), mert az nem keresztény emberhez illik, keresztény ember töröktől nem tanul. Nagy lelki fájdalom ez neki, „Isten inkább akar irgalmasságot, hogy sem áldozatot.”⁶¹ Ilyen jobbágyvédő volt PEKRI ANNA, Teleki első felesége is.

Az udvarházhoz tartozó jobbágyságon keresztül a kisbirtok élete is bizonyos megvilágításba kerül. A jobbágy földesurának adózott, annak földjeit művelte, az állami adót fizette, így a földesúr előtt jobbágyainak gazdálkodása nem lehetett közömbös.

A jobbágy-földek terményeinek fajtájáról a dézsma beszolgáltatásokból és egyes országgyűlési végzésekből értesülünk. Ezek szerint a jobbágy általában ugyanazokat a gabonákat termesztette, mint a földesúr. Búza, árpa, zab, rozs, köles, kender, len szerepelnek a behordott dézsmák gyanánt. Tehát a jobbágy is urát követte; ez a termelés egyöntetűségét mutatja. Nem valószínű tehát, hogy a jobbágy a vetés anyagát illetőleg a földesúrtól különösebb utasításokat kapott. Azonban a művelés módjára nézve a majorsági birtokok műveléséből példát vehetett.

⁶⁰ Szék. Okl. VI, 349.

⁶¹ Teleki Mihály levelezése. II, 114, III, 400, IV, 494, V, 449, IV, 262.

Az úr birtokain is a gazdálkodás annyira egyszerű volt, hogy annál kevesebbet a jobbágy is alig tehetett. Szántás, ugarolás, trágyázás, vetés, boronálás, csépelés szerepelhetett nála is.

A jobbágy főleg búzát és bort termelt. Az országgyűlések az ezekben való szűk termést hozták fel a jobbágyság szegénységének, adófizetés képtelenségének szemléltetésére.⁶² Mivel a bormérésben a földesúrnak elsőbbségi joga volt, úgy tűnik föl, hogy ennek előnyét felhasználta, ha a bor jól fogyott. Így Teleki Mihály egyik birtokán nemcsak a dézsmabort szedte be, hanem a jobbágyság borát is megvette. E helyen a majorsági bor 176 veder, a dézsmabor 181 veder volt. Ezenkívül a szegény embereknek minden borát el kellett vennie, 1165 vedret, – írta a feleségének; fizetett érte 291 forintot.⁶³ Hogy a bormérés kifizette magát, ez esetből is nyilvánvaló.

A jobbágy vagyont főleg állatállománya alkotta. Gabonájának tekintélyes részét önmagának és állatainak eltartására fordította, de ezek mellett eladásra is kellett gondolnia, hogy pénzhez jusson. Az állami adót pénzben fizette, ami gyakran nehéz feladat elé állította. Ugyanis a nemesség is gyakran panaszkodott pénzszükség miatt. A jobbágy bort, állatot, gabonát, kerti veteményt, bőrt, házi iparkészítményeket adott el részben a városi lakóknak, részben a kereskedőknek. Méhészettel viszonylag sok jobbágy foglalkozott. Néhány kas méhe számosnak volt, egy-egy jobbágy 10–15–20 kast is tartott. Volt iparos jobbágy is, de viszonylag kevés. Ez földesúrnak munkájával adózott, de maradt ideje arra, hogy mások számára is dolgozzon. Ugyanis szolgálata nem mindennap tartott. Az ilyen iparos jobbágyoknak állatai is voltak. Gabonáját a földesúr malmában öröltette meg, azonban a jobbágyság saját malmaira is van adat.

A jobbágyok általában a falvakban laktak a földesúr telkén épült házban. Házukat maguk építették.⁶⁴ Akkor szinte kizárólagos volt a fából való építkezés, így a jobbágy könnyen összeróhatott magának házat. A vagyonosabbak is építkeztek fából. Így Bethlen Gábor fejedelem fából építtetett magának udvarházat Porumbákon. A Kornis-család egyik, szentbenedeki birtokán a családi osztozkodáskor azt határozták, hogy a tulajdonosnak ítélt a faházat elhordhatja helyéből. Az udvarházak leírásából kitűnik, hogy a vázat alkotó gerendák között boronával kötötték össze, azt betapasztották és bemeszelték. Tehát a jobbágyház is ilyen volt,

⁶² EOE. XI, 148. 352.

⁶³ Teleki Mihály levelezése. IV, 534.

⁶⁴ Jakó, i. m. 93. – EOE. XVI, 619, XIX, 114.

egyszerű felszereléssel és bútorzattal. Fából épült az istállóban a vályú, továbbá a házkémény, járom, sövényből készült a kerítés, az ól, lantornás (áttetsző állati hólyag), deszka, papír volt az ablak, ritkán üveg. Jogosan állítható, hogy a falusi jobbágytelek elrendezése hasonló volt az udvarházéhoz. Faluhelyen most is gyakori az olyan kiscgazda telke, ahol elől a ház, azt követi a gazdasági udvar, a csűrkert, a telken keresztül álló csűr, és azon keresztül juthatni a kertbe.

Sok volt tehát a szál, amely a jobbágyot a földhöz fűzte. Abból élt, azon állatokat tartott és abból pénzt szerzett. Ezzel ellentétben az urának adózott. A nemesség adómentessége miatt a vállaira nehezedett az országos adó, továbbá az örökös jobbágy-ság rendszerénél fogva hiányzott a személyes szabadsága és nem volt politikai függetlensége.

BIRÓ VENCEL